

Rapport fra Nordisk seminar om barnerett

Tema: Lovgivning om farskap, foreldreansvar, samvær
og økonomi.

Likheter og ulikheter, muligheten for og nytte av
lovharmonisering.

Rapport fra Nordisk seminar om barnerett

TemaNord 2005:581

© Nordisk Ministerråd, København 2005

ISBN 92-893-1239-4

Trykk: Ekspresen Tryk & Kopicenter

Opplag: 250

Trykt på miljøvennlig papir som oppfyller kravene i den nordiske miljøsvanemerkeordning.

Publikasjonen kan bestilles på www.norden.org/order. Flere publikasjoner på

www.norden.org/publikationer

Printed in Denmark

Nordisk Ministerråd

Store Strandstræde 18

1255 Copenhagen K

Telefon (+45) 3396 0200

Fax (+45) 3396 0202

Nordisk Råd

Store Strandstræde 18

1255 Copenhagen K

Telefon (+45) 3396 0400

Fax (+45) 3311 1870

www.norden.org

Det nordiske samarbeidet

Det nordiske samarbeidet er et av de eldste og mest omfattende regionale samarbeider i verden. Det omfatter Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige samt Færøyene, Grønland og Åland. Samarbeidet styrker samhørigheten mellom de nordiske land med respekt for de nasjonale forskjeller og likheter. Det øker mulighetene for å hevde Nordens interesser i omverdenen og fremme det gode naboskap.

Samarbeidet ble formalisert i 1952 med *Nordisk Råds* opprettelse som forum for parlamentarikerne og regjeringene i de nordiske land. I 1962 underskrev de nordiske land Helsingforsavtalen, som siden har vært den grunnleggende rammen for det nordiske samarbeidet. I 1971 ble *Nordisk Ministerråd* opprettet som det formelle forum til å ivareta samarbeidet mellom de nordiske regjeringer og den politiske ledelsen i de selvstyrende områder, Færøyene, Grønland og Åland.

Innhold

1	Innledning	7
2	Seminar	9
2.1	Åpning av seminar	9
2.2	Statssekretær Hans Olav Syversen, Barne- og familiedepartementet.....	10
2.3	Farskap. Gjenoptakelse av farsskapssak med fokus på større barn, herunder bevismulighetene i disse sakene.....	12
2.3.1	Professor Peter Lødrup, Norge.....	12
2.3.2	Kommentarer ved landsdommer Henrik Estrup, Danmark	20
2.4	Foreldreansvar, innhold og beslutningsmulighet ved felles foreldreansvar – felles foreldreansvar i konfliktfylte familier	27
2.4.1	Adj. professor Svend Danielsen, Danmark	27
2.4.2	Kommentarer ved jur dr Kirsti Kurki-Suonio, Finland	32
2.5	Samvær og økonomi. Samværets betydning for bidragets størrelse samt betaling av reiseutgifter i forbindelse med samvær	37
2.5.1	Lektor Anna Singer, Sverige.....	37
2.5.2	Kommentarer ved høyesterettsadvokat Valborg Snævarr, Island ..	44
2.5.3	Kommentarer ved professor dr. juris Gudrun Hølgersen, Norge ...	48
2.6	Oppsummerende avslutning ved ekspedisjonssjef Inge Lorange Backer, Norge	55
	Vedlegg 1 - Program	59
	Vedlegg 2 - Påmeldte deltakere.....	60

1 Innledning

Den nordiske familieretten har stor betydning for vårt kulturelle og sosiale fellesskap. De grunnleggende rettsprinsippene innen barnerett er fremdeles like i de nordiske land, men det finnes også forskjeller. Lovgivningen i alle de nordiske land preges i dag av ønsket om en så fullstendig likestilling som mulig mellom alle barn uavhengig av foreldrenes ekteskaplige status.

Nordisk ministerråd ba i 1998 tre professorer påta seg oppgaven å foreta en sammenlignende studie av nordisk familie- og arverett. Mandatet var blant annet å foreta en gjennomgang av de viktigste ulikhetene mellom de nordiske landenes familierettslige regelsystem og med særskilt innretning på de problemer som ulikhetene kan forårsake. Oppdraget ble gitt til professor Anders Angell i Uppsala, professor Peter Lødrup i Oslo og professor Linda Nielsen i København. Oppdraget omfattet også en gjennomgåelse av lovgivningen om barn og foreldre i de fem nordiske land og resultatet foreligger nå i to bøker:

Nordisk børneret I - farskap og morskap samt underhåll til barn - en sammenlignende studie af dansk, finsk islandsk, norsk og svensk ret med drøftelser af harmoniseringsmuligheder og reformbehov (Nord 2003:4) av Peter Lødrup, Anders Agell og Anna Singer.

Nordisk børneret II - Forældresvar - en sammenlignende studie af dansk, finsk, islandsk, norsk og svensk ret med drøftelser af harmoniseringsmuligheder og reformbehov (Nord 2003:14) av Svend Danielsen.

Barne- og familiedepartementet, i samarbeid med Justis- og politidepartementet, invitert til et seminar for å få presentert og debattert enkelte problemstillinger innen barnerett som er utredet i disse studiene. Målsettingen med seminaret var å innhente kunnskap og synspunkter samt diskutere behovet og nytten av nordisk lovharmonisering innenfor barnerett.

Seminaret ble arrangert i Oslo 27. juni 2005 i Regjeringskvartalet, auditoriet, Akersgata 59. Seminaret hadde ca 85 deltakere, med representanter fra embetsverk, dommere, advokater, universiteter og parlamentariker. Alle de nordiske land var representert.

Dette seminaret var det andre seminaret som omhandler den store nordiske sammenlignende studien av nordisk familie- og arverett. På det første seminaret, som det svenske Justitiedepartementet arrangerte i Stockholm i september 2003, var ekteskapsretten og arveretten temaet. Seminaret i Oslo omhandlet barneretten.

Rapporten inneholder innleggene som ble holdt under seminaret, programmet og deltakerliste.

2 Seminaret

2.1 Åpning av seminaret ved Nordisk samarbeidsminister Svein Ludvigsen

Kjære nordiske venner

Det nordiske lovsamarbeidet har på grunnlag av Helsingfors-avtalen av 1962 som mål å skape en mest mulig ensartet lovgivning for de nordiske landene. Det pågår et kontinuerlig arbeid med å utveksle informasjon og erfaringer om lovgivningsarbeid og å tilpasse og å revidere lovgivningen i de nordiske landene med sikte på størst mulig rettslikhet.

Samfunnet er i dag preget av en stor grad av internasjonalisering. Vi liker og reise, og det og flytte og ta jobb i et annet land i Norden skal være lett. De utenlandske gjestene som ankom i går kveld har kanskje merket det allerede: Det er mange svensker som bor og jobber i Oslo by. Dette er noe vi nordmenn synes er trivelig. Når denne samhandlingen blir ekstra vellykket, ender det kanskje med et nordisk samboerskap eller ekteskap, og deretter barn. Og da oppstår behovet for et godt og tydelig regelverk, som så langt som mulig bør være samordnet. Dette behovet blir enda tydeligere når foreldrene kanskje skiller lag, og samværsrett skal utøves på tvers av de nordiske landegrensene. De fysiske avstandene trenger ikke være store, men det faktum at to forskjellige lands lovgiving regulerer samværsordningen, kan ha stor betydning. Dette gir en tydelig illustrasjon på behovet for harmonisering av lovreglene i de nordiske landene, og jeg håper at seminaret her i dag kan være et bidrag i en slik prosess.

I dag er det barneretten som står i sentrum, og jeg håper at dette seminaret vil inneholde gode diskusjoner samtidig som det kan være starten på videre diskusjoner og samarbeid på barnerettsområdet. Og jeg vil oppfordre dere som er her i dag til å benytte anledningen til å knytte nordiske kontakter: Både for universitetsjurister, dommere, advokater og departementsansatte er det en stor fordel å ha et nordisk nettverk som lett kan kontaktes.

Som nordisk samarbeidsminister vil jeg også understreke viktigheten av nordisk samarbeid i andre internasjonale fora på dette området. Selv om de nordiske landenes barnerettslige lovgivning har en felles måte å betrakte barn på: som selvstendige individer med egne rettigheter, er dypt grunnfestet både i de nordiske samfunn og i rettsreglene. Dette er en tankegang som ikke er like selvfølgelig i andre deler av Europa eller andre deler av verden. Det er av stor betydning at de nordiske landene på dette

området står sammen og gir hverandre støtte for å fremme barnas rettigheter og for å fremme synspunkter om at i tilfeller hvor barns og foreldres interesser kolliderer, er det foreldrene som må vike. Hensynet til barnets beste må alltid være overordnet.

Jeg håper dere får et fruktbart seminar med mange gode diskusjoner, og at dette kan legge grunnlag for at tanken om nordisk rettsenhet blir tatt med videre i lovgivningsarbeidet i alle de nordiske landene. Jeg ønsker dere lykke til med seminaret!

2.2 Statssekretær Hans Olav Syversen, Barne- og familiedepartementet

Kjære nordiske jurister

Som politiker (men også jurist av utdanning) er det en stor glede for meg å åpne dette seminaret. Ikke bare er denne typen seminarer nyttige for den alminnelige politiske utvikling, men slikt samarbeid gir også nordisk nytte.

Innenfor det tradisjonelle nordiske lovsamarbeidet spiller privatretten en sentral rolle. På oppdrag for de nordiske justisministrene har en arbeidsgruppe ledet av professorene Anders Agell i Uppsala og Peter Lødrup i Oslo undersøkt mulighetene for å harmonisere familie- og arveretten, samt forholdet mellom barn og foreldre i Norden. Studien er et massivt verk og utgjør 4 bind på samlet 2000 sider. Flere av bidragsyterne deltar her i dag. Studien redegjør for de viktigste ulikhetene i rettsreglenes utforming, deres anvendelse og formål, med sikte på å avdekke forskjeller som kan skape vansker eller overraskelser i nordisk samkvem, og gi grunnlag for å utvikle en nordisk modell i familie- og arvelovgivning i møtet med Europa.

Bøkene er grundige og jeg vet at de er flittig i bruk i det norske Barne- og familiedepartementet i lovgivningsarbeidet her. Likevel må det sies at utviklingen på dette området av og til går fort og ikke nødvendigvis er preget av lange utredninger. Statsråder, og ofte også parlamentarikere, tar initiativ til lovendringer, og politikere er handlekraftige og har ikke alltid tid til å vente på lange framstillinger foretatt av jurister. I så måte er også studien nyttig, fordi rettssammenlikningen er så grundig at de legger grunnlag for harmonisering uten behov for store ytterligere utredninger.

I Norge har vi de seneste årene har store endringer på barnerettsområdet. Hvert eneste år har det trådt i kraft vesentlige endringer i barneloven:

2002 - nye regler om deling av reiseutgifter ved samvær

2003 – en ny barnebidragsordning, samt regler om gjenopptakelse av farskapssaker der det ikke tidligere har vært foretatt DNA-analyse

2004 – nye regler for saksbehandlingen i saker om foreldreansvar, hvor barnet skal bo fast og samvær (noe som medførte en omnummerering av store deler av den norske barneloven)

2005 – *i løpet av de siste tre ukene*

– felles foreldreansvar og særregler om farskapsfastsettelse for samboere vedtatt (i kraft 1.1.2006).

– Odelstingsproposisjon med forslag om endringer i barneloven for bedre å ta hensyn til barnet i saker med påstand om vold og overgrep, endring i meklingsreglene – bl.a. tvungen mekling for samboere som flytter fra hverandre og regler om indeksregulering av barnebidrag som betales tilbake ved feil idømte farskap.

Med et slikt tempo på lovendringer på ett enkelt område, vil ethvert sammenliknende verk bare være fullstendig oppdatert og korrekt i en kort periode når det gjelder detaljer. Hovedlinjene, som langt på vei er fellesnordiske, vil likevel være langvarige. Studien vil ha sin aktualitet i mange år framover, som et praktisk oppslagsverk for lovanvenderne, og ikke minst som bakgrunn for en ønsket harmonisering av regelverket.

Hvorfor er det nå slik at barneloven forandres hele tiden? Familierett er et område som berører alle: hvis vi ikke har barn, så er vi barna til noen. De som er gift kjenner noen som er skilt, og alle har vel lest om vanskelige samværsaker i avisene. I Norge er det en pågående offentlig debatt om familiemønstre, likestilling, barneomsorg osv. Både politikere, presse og offensive interesseorganisasjoner sørger for at forholdet mellom foreldre og barn til enhver tid er en del av den offentlige debatten. Ofte bruker mediene enkeltsaker til å belyse rettstilstanden. Dette fører nok til at ønsket om og viljen til å endre regelverket kan være sterk hos politikerne.

Moderne familier trenger et lovverk som er tilpasset deres livssituasjon og vi må vel kunne si at barnas behov i større og større grad er kjernen regelverket skal bygges rundt.

Selv om dette seminaret avholdes sent i juni, når mange har tatt sommerferie, har det likevel vært stor interesse for å delta. Innledere og de som skal kommentere har vært entusiastiske og positive og det er en glede å arbeide med et område som omfattes av så mye interesse blant fagpersoner. Jeg håper dere får et utbytterikt seminar og at diskusjonene her kan bære frukter i det videre nordiske samarbeidet.

2.3 Farskap. Gjenopptakelse av farskapssak med fokus på større barn, herunder bevismulighetene i disse sakene

2.3.1 *Professor Peter Lødrup, Norge*

I. Innledning

1. *Dagens emne.* Mitt emne i dag er en del av et større hele, nemlig i hvilken grad lovgivningen skal legge begrensinger i veien for at det biologisk korrekte farskap skal kunne klarlegges. Dette spørsmålet besvarer de fem nordiske land på forskjellig måte. De senere års lovendringer har funnet sted uten noen form for nordisk samarbeid, og uten at det i lovgivningsprosessen synes å ha vært interesse for å vurdere nabolandenes løsninger av hverken prinsipielle spørsmål eller i enkeltspørsmål. Mens Danmark, Island og Norge de senere år har revidert sin lovgivning på dette området, er den svenske og finske lovgivningen fra før DNA-analysenes tid.

Jeg vil i dette innlegget begrense meg til en del av farskapsendringsproblematikken, nemlig gjenopptakelse - "resning" - av en rettskraftig dom som pålegger en mann farskap, eller som frifinner ham for et påstått farskap. Dette er for øvrig terminologisk den tradisjonelle betydning av "gjenopptakelse". I Danmark bruker barneloven begrepet gjenopptakelse i vid betydning, nemlig om enhver revurdering av et etablert farskap, uavhengig av hvilket grunnlag det hviler på.

Reglene her, og vurderingene av dem, kan ikke ses isolert fra det prinsipielle spørsmål om selve grunnlaget for det rettslige farskapet. Skal dette være identisk med biologisk korrekte farskapet, eller skal et rettslig farskap også kunne begrunnes av andre kriterier? Skal - som det er formulert av Anna Singer, "ett sosialt grundat föräldraskap... under vissa omständigheter prioriterats med hänvisning till skyddet av barnets intressen"?¹

2. *Førstegangsfastsettelse av farskap.* På to punkter synes det å være - med noen få lite vidtfaende unntak - nordisk enighet: Førstegangsfastsettelse av farskapet til en ugift mor skal tilstrebe å finne frem til den biologiske far. Erkjenner ikke vedkommende mann farskapet, blir det fastsatt ved dom, og da er det bare det biologiske farskapet som er relevant.

Førstegangsfastsettelse av farskapet til et barn født av gift mor, følger i alle de fem land pater est-regelen. Ektemannen blir barnets far. Her har man således i alle fem land bevisst valgt å legge farskapet på en mann som i en del tilfelle ikke er den biologiske faren. Med unntak av Norge,

¹Anna Singer, *Naturens ordning - till barnets bästa?* Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål, 2005 s. 100 flg. på s. 101.

legger de øvrige fire lands rett visse hindringer i veien for å få opphevet eller endret et farskap etablert på en av disse to måter.²

Farskap kan altså etableres på tre måter, etter pater est-regelen, erkjennelse eller dom.

Det er mulighetene for å få endret et farskap fastsatt ved rettskraftig som er mitt emne. Men først noen ytterligere innledende bemerkninger.

3. *DNA-teknologiens betydning.* Før jeg går videre, er det grunn til å understreke at uten DNA-teknologien, vil det meste av det jeg i dag vil være opptatt av, vært umulig å gjennomføre. Har man materiale for å ta DNA-prøver av de impliserte parter, vil svaret på farskapet til et barn praktisk sett kunne avgjøre med sikkerhet, enten i negativ eller positiv retning. Det er denne eliminering av enhver bevisst tvil om farskapet, som muliggjør dagens debatt og den nye norske lovgivningen på dette området. Denne lovgivningen prioriterer uten unntak det biologisk korrekte farskap og muliggjør endringssaker for å oppnå dette, uavhengig av hvilken av de tre nevnte måter farskapet er fastsatt på.

4. *Hvem er barn?* Det er også grunn til å understreke at med barn menes enhver person - alder har lite å gjøre med avgrensningen av begrepet barn i vår sammenheng. Barnet vil i praksis i endringssaker i flertallet av tilfelle være en person i voksen alder. I en nylig norsk endringssak var barnet født i 1943. Dette betyr at det tradisjonelle hensynet til "barnets beste", kommer i bakgrunnen, her tenker vi normalt på den mindreårige. Det er således i flertallet av tilfelle en konflikt mellom voksne mennesker vi står overfor - dette kommer jeg nærmere tilbake til.

5. *De interesserte personer.* Spørsmålet om adgangen til endringssak vil også kunne bli vurdert forskjellig alt etter hvem som ønsker et farskap opphevet. Personkretsen som interesserer oss er særlig den rettslige far, barnet og barnets mor. Hensynet til barnet spiller liten eller ingen rolle hvor det i voksen alder ønsker å få fjernet sin rettslige far. Vurderingene kan bli annerledes hvor det er den rettslige far - morens ektemann eller den som ved erkjennelse eller dom er blitt barnets far, som ønsker å få dette opphevet. Hertil kommer den mann som mener seg å være den biologiske far - skal ha noen rett til å gripe inn i et bestående forhold? I Norge ble han gitt søksmålsrett i 1997.

6. *Norge i Norden.* Innledningsvis er det videre grunn til å trekke frem at det er Norge som særlig har forlatt det nordiske fellesskap, hvis det da er mulig å bruke ordet fellesskap på dette området. Det prinsipielle standpunkt som norsk rett har inntatt ved lovendringer i 1997 og 2002, er at det ikke skal legges rettslige hindringer for saker som tar sikte på å fjerne en

²Se nærmere Lødrup i Nordisk børnerett I s. 144-173.

far som ikke er den biologiske far. De standpunkter som norsk rett inntar i dag til endringsspørsmål, bygger på verdisyn som avviker fra holdninger som så sent som på 1990-tallet ble lagt til grunn både av Norges Høyesterett og Stortinget, nemlig at et biologisk korrekt farskap bare var ett moment som spilte enn ved endringsavgjørelse, eller at det fortsatt burde være visse vilkår for å gå til endringssak.

Rett til endringssak i Norge har både barnet, moren og den rettslige far og den mann som mener seg å være biologisk far hvor farskapet bygger på pater est-regelen og erkjennelse. Dette ligger utenfor den avgrensning jeg har trukket for mitt emne, så jeg skal la dette ligge. Men det illustrerer hvor langt norsk rett i dag har trukket konsekvensene av sitt prinsipielle grunnsyn, og som fra 1/1 2003 er formulert slik i barneloven § 6:

"Barnet, kvar av foreldra og tredjemann som meiner han er far til eit barn som allerede har ein far, kan alltid reise sak for domstolane om farskap etter ekteskap eller vedgåing."

Alle frister og skjønnsmessige vilkår for saksanlegg ble som nevnt opphevet i 1997 og 2002. Slike prosessuelle hindringer er det i ulike grad i de øvrige nordiske land.

II. Gjenopptakelse - "resning" - av rettskraftige dommer - bakgrunnen

1. *Innledning.* I en særlig stilling står en endringssak hvor farskapet er fastslått ved dom. Da kommer de prosessuelle regler om gjenopptakelse av rettskraftige avgjørelser inn i bildet, og spørsmålet blir om farskapssaker skal settes i en særstilling i gjenopptakelsessammenheng. Her gjaldt inntil nylig i alle de nordiske land at utgangspunktet var at det var de alminnelige regler om gjenopptakelse i prosesslovgivningen som kom til anvendelse. Sett i fugleperspektiv kan vi si at gjenopptakelse i alle land møtte betydelige prosessuelle og materielle problemer. Vi har bare et nesten forsvinnende lite antall slike saker - praktisk sett kan vi se at endring av et farskap basert på en domstolsavgjørelse ikke var noen farbar vei, med mindre partene frivillig hadde latt seg underkaste en DNA-undersøkelse, og denne viste at den tidligere dommen var gal.

2. *De norske plenumsdommene fra 1997.* I Norge ble det i 1998 i fellesskap prosedert tre saker om begjæring om gjenopptakelse av dommer lå 25-30 år tilbake i tiden. I samtlige saker hadde mor og barn nektet å la se DNA-teste, og spørsmålet var om det var adgang for domstolene å pålegge dem det, for derved å bane veien for gjenopptakelse hvis resultatet av analysen viste at den tidligere dom var gal. Saken ble ført i Høyesterett i plenum Det ble en spennende votering: 17 dommere deltok i den, og resultatet ble med 9 mot 8 stemmer at det ikke var adgang til å tvinge mor

og barn til å la seg DNA-teste. Dette resultatet er i overensstemmelse med det som er antatt å gjelde i de øvrige nordiske land - i Danmark har Høyesteret senere kommet til samme resultat.³ En gjenopptakelse kunne altså blokkeres på denne måten.

Det har interesse å konstatere at de to fraksjoner i Høyesterett har omfattende begrunnelser for sine syn, og drøftelsen var prinsipiell. Vi kan derfor si at begge fraksjoner inntok det standpunkt de mente hadde den rettspolitiske beste grunn for seg. En bemerkning fra annenvoterende, som representerte mindretallet kan det være grunn til å sitere: "Biologisk riktig farskap er ikke ansett som en privatsak."⁴ Men det mente altså ikke flertallet.

Med dette var rettstilstanden tilsynelatende konserveret.

3. *Barneloven § 28a*: Men da hadde man ikke regnet med politikerne. Barne- og familiedepartementet gikk i et høringsnotat bl.a. inn for at gjenopptakelsesmuligheten skulle være åpen, og uten begrensninger. Det var få som uttalte seg om forslaget, men det kan nevnes at Den norske advokatforening var positiv. I Stortinget gikk forslaget gjennom uten særlig debatt eller motforestillinger. Gjenopptakelsesreglene for farskapsaker ble flyttet fra rettergangsloven til barneloven, i en ny § 28a:

Ei rettskraftig avgjerd kan krevjast gjenoppteke utan omsyn til vilkåra i tvistemålslova §§ 405-408 dersom det ikkje låg føre ein DNA-analyse i saka. Vert det gjenopptaking, skal retten gje pålegg om blodprøve og DNA-analyse. Når DNA-analysen ligg føre, gjeld regelen i § 25 første ledd.

Med denne regelen har Norge inntatt et standpunkt til gjenopptakelse som skiller seg sterkt fra regelverket i de øvrige nordiske land. Noen offentlig debatt om denne reformen, og heller ikke de øvrige reformer i Norge de senere årene, har det ikke vært.

III Litt om de faktiske forhold

1. *Saksbehandlingsreglene*. Vurderingen av materielle rettsspørsmål influeres også av reglene om saksbehandlingen. Med unntak av Danmark må alle endringer i et etablert farskap skje ved dom. I Norge er saksbehandlingen for domstolen meget forenklet. Når stevning kommer inn til retten, blir partene pålagt å avgi blodprøve med henblikk på en DNA-analyse. Når resultatet av den foreligger, kan dom avsis uten hovedforhandling, barneloven § 25. Saksbehandlingen blir i seg selv derfor ingen belastning for partene, og dom kan skje raskt. Advokatbistand er i prinsippet ikke nødvendig.

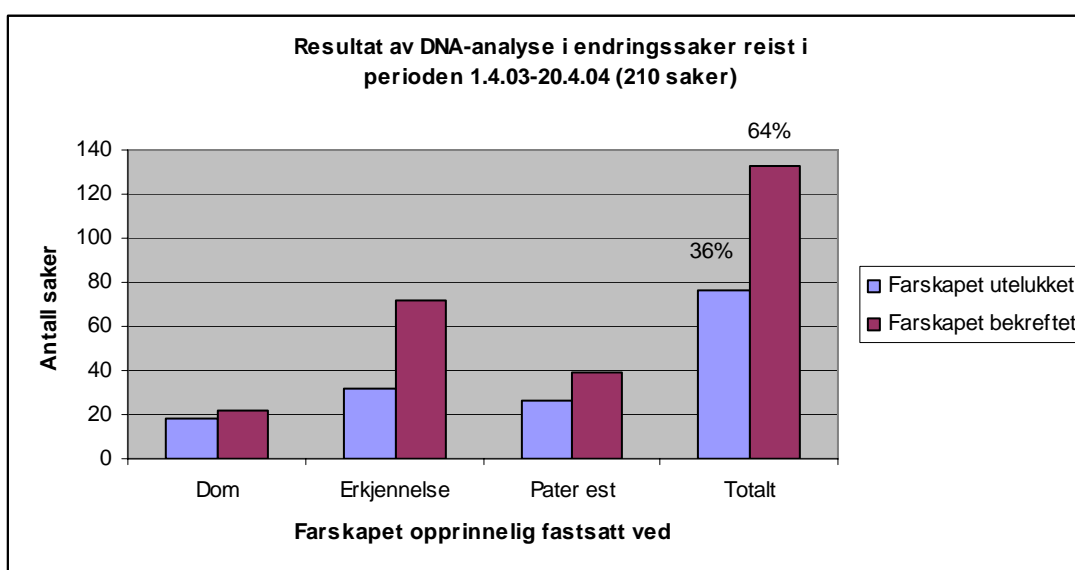
³U 2003 s. 387, jfr. U 2001 s.1909.

⁴Rt. 1998 pås. 235.

2. Hva har skjedd i Norge i praksis etter 1. april 2003? Så kan man spørre:

Hva har skjedd i praksis? Har det kommet inn mange saker om endring av farskap, og hvilke faktiske familieforhold skjuler seg bak de tilfelle hvor endringssak blir begjært? Her er det praksis etter 1. april 2003 som er av interesse, da var de norske reformene på plass.⁵

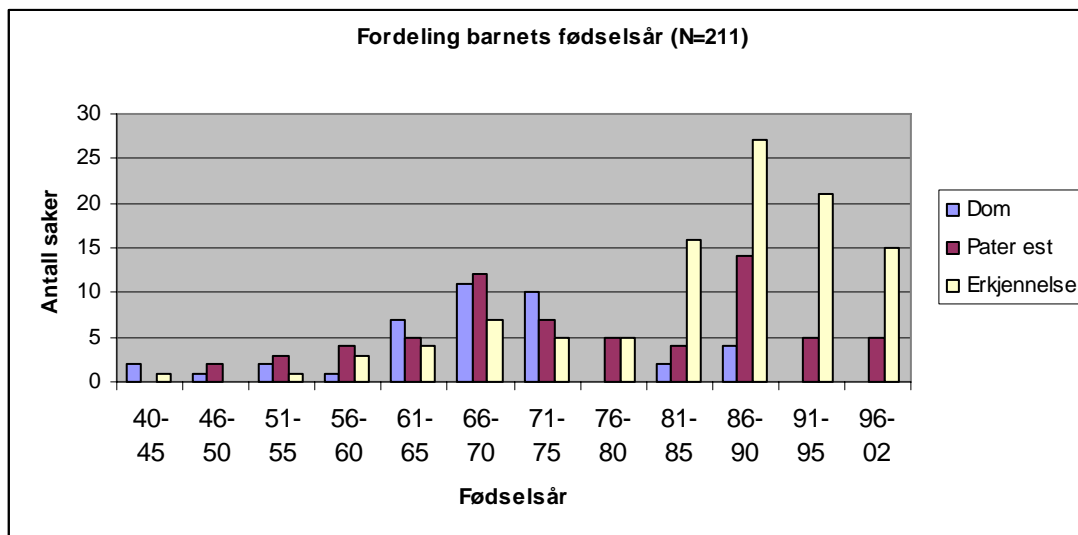
Noen tall kan lede oss på vei:

Hva gir disse tallene oss? Det kan reises spørsmål om 211 saker er et høyt tall. Etter min mening er det ikke det - dette var det første året endringsmulighetene etter at endringsreglene ble liberalisert. Tallene vil utvilsomt gå ned etter hvert.

⁵Tallmaterialet er skaffet tilveie av Margurethe Stenersen ved Rettsmedisinsk Institutt ved Universitetet i Oslo.

Barnets alder:

Tallene her gir en klar konklusjon: Barna er voksne. Videre vil jeg peke på at ingen barn som fikk en far ved dom, var født etter 1991 da saken ble begjært gjenopptatt. Forklaringen er enkel nok: Vi er da etter DNA-analysenes inntog i norsk rett.

IV. Nærmere om gjenopptakelse av rettskraftig farskapsdommer

1. *Bakgrunnen:* Fra tiden etter 1945 har domstolene i alle de nordiske land hatt et stort antall saker om førstegangsfastsettelse av farskapet til barn født av ugift mor til behandling. Jeg kan nevne at Norges Høyesterett i tiden 1950-1990 behandlet over 100 slike saker, og av disse var det dissens 3-2 i tretten saker. For de underordnede retter må antallet dommer gå opp i flere tusen. Søk i de øvrige lands domssamlinger gir den samme tendens.

DNA-teknologien har medført at slike saker nå i det alt vesentlige hører rettshistorien til. Grovt sett kan vi si at vårt problem - gjenopptakelse av rettskraftige farskapsdommer - bare har betydning for barn som mer minst 15 år og eldre. Av den tabellen som jeg tidligere har vist, er det i Norge etter lovendringene i 2003 ikke begjært gjenopptakelse i noe tilfelle hvor barnet er født før 1990. Et klarere bevis for at de tradisjonelle farskaps sakene hører historien til kan vi neppe få. DNA-teknologien har resultert i at farskapet blir erkjent av vedkommende mann hvor DNA-analysens resultat utpeker ham som far.

Vi kan altså konstatere at diskusjonen om gjenopptakelse av farskapsdommer må baseres på at det barn det gjelder, er en voksen person - om ikke i dag, så hvertfall om noen få år, avhengig av når DNA-analyser ble alminnelig i vedkommende land.

Ved vurderingen av om det bør være en generell adgang til gjenopptakelse av farskapsdommer, bør man videre erindre dette: Målsettingen for domstolene har vært klar. Å avsi en dom som legger farskapet på den mann som er den biologiske faren. Men med eldre tiders medisinske vitenskap lå det i sakens natur at det kunne klebe tvil ved domsresultatet. Med den medisinske viten man hadde før DNA-teknologien kom i bruk i tiden rundt 1990, var resultatet i disse avgjørelsene ikke sikre, og morens forklaring var i mange tilfelle utslagsgivende for at dommen gikk ut på den saksøkte mann var barnets far. At moren i en del tilfelle forklarte seg uriktig, og at det ble avgjørende for resultatet, er ikke tvilsomt. Når det i lovforarbeidene til den norske barneloven fra 1981 heter at det er et sterkt moment mot gjenopptakelse sies at bevisene svekkes med tiden, slår dette ikke lenger til. Det grunnleggende spørsmål blir derfor om disse forhold skal kunne begrunne en konservering av farskapet, eller om dagens DNA-teknikk bør tilsi at det åpnes adgang til å få de eldre dommers riktighet bekreftet eller avkreftet. Det er i svaret på dette spørsmålet at de nordisk rett lands rett i dag har valgt ulike løsninger.

2. Hvem har interessert i gjenopptakelse? Jeg har allerede presentert det persongalleri som kan ha interesse i en endring av det bestående farskapet. Ved gjenopptakelse rettes søkelyset i første rekke den far som mener seg uriktig dømt som far. Pretensjonen er å få opphevet et farskap som ikke er biologisk korrekt, og i strid av det faktum dommeren burde lagt til grunn. I det store flertallet av disse tilfellene er det grunn til å tro det vært liten eller ingen kontakt mellom ham og barnet. Det er således ikke noe sosialt forhold som skal brytes opp. En av plenumsakene fra 1998 ble gjenopptatt etter de nye reglene, og han ble utelukket som far - han og barnet hadde såvidt vites ikke sett hverandre. Saken ble omtalt i pressen, og barnet, som nå var i trevdeårsalderen, ble intervjuet i media. Hennes reaksjon var at "tapet" av faren var greit nok. Men at moren hadde løyet for henne, hadde vakt sterke reaksjoner. Mannen - som nå var i syttiårene - hadde senere giftet seg og hadde barn i ekteskapet. Det er lett å se at farskapsopphevelsen var en stor lettelse for familien - et særkulls barn vil jo alltid gjøre et arveoppgjør kompliserende. Og det rent følelsesmessige har stor betydning: Man blir fritatt for et farskap man gjennom hele livet har oppfattet som galt. Her berører vi et viktig punkt:

Det er åpenbart av interesse å vite mer om hvordan forholdet har vært mellom faren og barnet. At det i mange tilfelle kan ha vært godt, skal ikke bestrides. Her er det grunn til å stoppe opp ved de tall jeg tidligere var inne på. Det er bare et lite mindretall av fedre som har begjært gjenopptakelse av tidligere dommer, av de mange tusen som et av sagt i tiden etter 1945.

Det behøver videre ikke bare være ønsket om å få farskapet opphevet som er motiverende, men også ønsket om visshet. En gnagende tvil vil

ofte være belastende for forholdet mellom far og barn, og en bekreftelse på at den tidligere dom var riktig, kan her være positivt for dette.

Barnets interesse i en gjenopptakelse står også sentralt. At det skal legges hindringer i veien for at barnet skal fjernet en mann som far, har jeg vanskelig for å se. At en mann som uriktig er dømt som far, skal ha noe rettskrav på å hindre endring i dette ved å nekte DNA-analyse, står for meg som fremmed tanke.

Jeg vil også her trekke inn moren, som etter min mening kan ha sterke følelsemessige motiver - og som jeg finner beskyttelsesverdige - i å få en dom som bekrefter hennes historie? Hvor dommen er basert på hennes forklaring, og hun ikke har lagt alle fakta på bordet og hele tiden har visst at dommen er gal, skal ha rett til å få eliminert det uriktige farskap, har jeg ikke betenkeligheter ved, og det uavhengig av hva barnet og vedkommende mann måtte mene.

3. *Barnets beste?* Diskusjonen om farskapsfastsettelse og farskapsendringer tar gjerne utgangspunkt i hensynet til barnets beste, og etter manges oppfatning er det da ingen målsetting å tilstrebe overensstemmelse mellom rettslig og biologisk farskap.

Jeg deler ikke den oppfatningen. Men i alle de tilfelle hvor barnet er over 18, er dette ikke lenger noe argument - det er vel for øvrig ikke enighet hva som er til barnets beste.

4. *Dom som frifinner for farskap.* Hittil har interessen vært konsentrert om en dom som pålegger farskap. Men gjenopptakelsesspørsmålet oppstår også hvor dommen har frifunnet den eller de saksøkte menn. Dette kan særlig være tilfelle hvor moren i den kritiske tid har hatt samleie med flere menn, men ingen var mer sannsynlig far enn den eller de andre, men også ellers. Hvor moren eller barnet nå ønsker saken gjenopptatt for å få utpekt den rette far, bør det ikke være noen hindringer for det. At en mann på grunn av eldre tiders mangelfulle bevismuligheter har et rettskrav på at farskapet ikke blir klarlagt, kan jeg ikke se noen begrunnelse for. Slike tilfelle omfattes av gjenopptakelsesretten etter den norske barnelovens § 28a. Har en person som er den biologisk far en beskyttelsesverdig interesse mot at hans farskap under den nye teknikk blir klarlagt?

Og hvor frifinnelsen skyldes at to menn kunne være far, men ingen kunne utpekes som mer sannsynlig enn den andre, skal de vernes mot at sannheten kommer frem, med de positive rettslige og følelsemessige følger dette har for mor og barn, selv om barnet er i voksen alder?

V. Avsluttende bemerkninger

1. *Behov for harmonisering?* Hvis man spør om det er behov for en nordisk harmonisering av reglene om gjenopptakelse av rettskraftige

farskapsavgjørelser, må nok svaret bli nei i den forstand at det ikke skaper lovvalgsspørsmål eller på annen måte er til ulempe for partene at rettsreglene varierer. En dom kan bare gjenopptas i den land den er avsagt og etter det lands regler, uavhengig av hvor partene er bosatt eller hvilket statsborgerskap de har. Det betyr f.eks. man ikke kan risikere at et barn har en far for eksempel etter finsk rett, men ikke etter norsk.

2. *Nytten av rettssammenlignende studier* At det ikke er noe behov for harmonisering, betyr ikke at rettssammenlignende studier er uten betydning. Vi som har deltatt i prosjektet om nordisk ekteskapsrett, arverett og barnerett, er enige om at selv om ikke harmonisering i seg selv skulle være et mål, er kunnskap om retten i andre nordiske land overmåte verdifullt. Det skaper mulighet for vurderinger av alternativer som muliggjør valg av den kvalitativt beste løsning. Jeg følte - og jeg tror det deles av Anders Agell, Svend Danielsen og Anna Singer - at det å leve seg fri fra nasjonal rett og vurdere alternativer på en objektiv måte, var en langsiktig prosess. En fri og energisk nordisk meningsutveksling vil etter mitt syn gjøre vår rett bedre, selv om vi må akseptere at enighet på mange punkter ikke er realistisk.

3. *Hvorfor er vi så forskjellige?* Dette leder frem til mitt siste spørsmål: Hvorfor er vi så forskjellige? Vi har vant til å tale om den felles nordiske kultur- og rettstradisjon. Vi er stolte av den. De problemstillinger jeg har skissert i denne korte diskusjonsinnledning. Er rettsliggjøringen av dypt menneskelige problemer. Likevel er våre lands løsninger i så menneskelige verdispørsmål så forskjellige. Man behøver ikke - og jeg vil nesten si man bør ikke - være jurist for å ta standpunkt til dem. Selv er jeg av den oppfatning - og har vært det lenge før endringene - at norsk rett har valgt gode løsninger i disse vanskelige spørsmål. Og så vidt jeg kan se, er ved løsningene i Norge juristene spilt en tilbaketrukket rolle. Det er politikerne og de mange høringsinstanser som har lagt grunnen. Men resultatene deles altså ikke av være gode naboer.

Jeg ser frem til en spennende diskusjon.

2.3.2 *Kommentarer ved landsdommer Henrik Estrup, Danmark*

Jeg vil gjerne begynne med at si tak til det norske Barne- og familiedepartement for at de har arrangert dette seminar og for at de har invitert meg til å komme med noen bemerkninger om genoptagelse av faderskabssager. Jeg vil også gjerne si tak til professor Lødrup for et meget spennende og tankevækkende foredrag.

For meg er målet med det nordiske samarbeid på det familieretlige område ikke å søke en fullstendig harmonisering eller ensretning

af reglerne i de nordiske lande. Det ville også være et alt for urealistisk og ambitiøst mål.

Den store værdi af et seminar som dette er derimod, at vi får lejlighed til at trække forskellene i de enkelte landes regler frem og tænke nærmere over, hvorfor disse forskelle eksisterer.

Som udgangspunkt mener hvert enkelt nordisk land vel, at deres regler er, som de bør være. Elles ville reglerne jo blive ændret. Men et seminar som dette giver os muligheden for at tænke nærmere efter og se, om der i lyset af den måde, som reglerne er indrettet på i de andre nordiske lande, alligevel kan være grund til at justere vores respektive regler.

Jeg har ikke set det som min opgave i detaljer at gennemgå de danske regler om genoptagelse af faderskabssager. Jeg har derimod valgt at trække nogle punkter frem, hvor de danske regler afviger væsentligt fra reglerne i et eller flere af de øvrige lande, så vi kan få lejlighed til at overveje, om der eventuelt er anledning til at justere reglerne.

Når man ser på reglerne om genoptagelse af sager om faderskab i de nordiske lande, kan man godt undres over, at reglerne er så principielt forskellige, som de er.

Forskellene er navnlig opstået indenfor de senere år, hvor DNA-teknologien har gjort det muligt at afgøre med sikkerhed, om en mand er far til et bestemt barn.

De muligheder, som denne teknologiske revolution har givet, har vi imidlertid i de nordiske lande valgt at gøre brug af i meget varierende grad.

Som eksempel kan nævnes, at der i den danske børnelovs § 14 er en særlig regel, der giver mulighed for, at en mand kan blive registreret som far til et barn, selv om der er flere fadermuligheder, hvis blot han og barnets mor erklærer, at de sammen vil varetage omsorgen og ansvaret for barnet.

Reglen gælder også, selv om det ved retsgenetiske undersøgelser eventuelt er fastslået, at manden ikke er barnets biologiske far. Det er dog en betingelse, at anerkendelsen tiltrædes af andre mænd, som er parter i sagen.

I dette tilfælde har vi i Danmark valgt en ordning, hvor den sociale far bliver den juridiske far, selv om han ikke er den biologiske far. Det har vi gjort ud fra en opfattelse af, at det i almindelighed er bedst for barnet, at det får en far, som elsker det og vil drage omsorg for det, frem for at det får en far, som helst er fri for dette ansvar, eller at det måske slet ikke får en far.

En tilsvarende bestemmelse findes ikke i noget andet nordisk land og bliver sikkert opfattet som uforståelig og fremmed, fordi den så tydeligt ignorerer det biologiske faderskab. Eksemplet viser imidlertid, at vores fælles nordiske udgangspunkt om at gøre det, som vi mener er bedst for barnet, fører til meget forskellige resultater.

Det er ikke i reglerne om fastlæggelse af faderskabet til *nyfødte_børn*, at vi finder de store forskelle i reglerne i de nordiske lande, bortset fra den bestemmelse i den danske børnelovs § 14 om registrering af faderskab ved enighed mellem faderen og moderen, som jeg nævnte før.

Derimod er der betydelige forskelle i reglerne om *genoptagelse_af* faderskabet til børn.

De to yderpunkter i retsstillingen udgøres vel af henholdsvis Norge og Danmark.

Norge har med ændringerne af børneloven i 1997 og 2002 valgt et meget rent udgangspunkt: Det er de biologiske forhold, der er afgørende. Gamle faderskabssager kan genoptages nærmest uden nogen form for begrænsning, uanset om faderskabet er etableret ved pater est reglen, ved anerkendelse eller ved dom.

Den mand, der er registreret som far til et barn, enten som følge af pater est reglen, som følge af sin egen anerkendelse eller som følge af en dom, har i Norge en nærmest ubetinget ret til at få sagen genoptaget. Det er uden betydning, hvilken tilknytning der har været mellem manden og barnet. Selv en mand, der altid har boet sammen med barnet og har behandlet det som sit eget, kan kræve faderskabssagen genoptaget. Ja de norske regler sonderer ikke engang mellem, om der ved genoptagelse af sagen er udsigt til, at barnet får en anden far i stedet, eller om det bliver "faderløst".

Der lægges ved den rene biologiske linie, som Norge har valgt, ikke særlig vægt på de negative sociale og følelsesmæssige følger, det kan få for henholdsvis barnet eller manden, at faderskabet ophæves.

At der kan være negative sociale og følelsesmæssige konsekvenser ved kun at lægge vægt på de biologiske forhold forekommer indlysende.

Set fra barnets synspunkt er det klart, at det kan være en belastning, ja måske endda traumatisk, pludselig at få at vide, at den mand, som barnet altid har opfattet som sin far, alligevel ikke er dets far.

Set fra mandens synspunkt er det også klart, at det kan være en belastning pludselig at blive "kasseret" som far efter altid at have troet, at han var far til barnet og efter altid at have behandlet barnet som sit.

Særligt belastende må det være i de tilfælde, hvor det er en "tredjemand", der forlanger faderskabssagen rejst, og det er der jo vide muligheder for i de norske regler. Det kan således forekomme, at en mand, som barnet aldrig har kendt, mod barnets, moderens og den juridiske fars vilje, ved at forlange faderskabssagen genoptaget får fastslået, at det er ham, der er den biologiske far. Barnet mister nu den "far", som det altid har haft, og får i stedet en far, som det ikke kender. Den hidtidige far mister sit barn, og moderen får meget muligt en konflikt med barnet, som hun ikke har fortalt sandheden, og med sin mand eller samlever, som ikke vidste noget om, at hun havde haft et seksuelt forhold til den mand, der nu bliver barnets juridiske far. Her har man virkelig drevet det biologiske standpunkt vidt.

Disse negative følger ved det rene biologiske standpunkt, som Norge har valgt, var de norske myndigheder naturligvis opmærksom på, at da de indførte den fri adgang til at kræve en faderskabssag genoptaget, men de mente, at fordelene ved at lade det biologiske faderskab slå igennem, vejede tungere.

Mens Norge således med sit rene biologiske standpunkt udgør det ene yderpunkt i de nordiske landes børnelove hvad angår genoptagelse af sager om faderskab, udgør Danmark det andet yderpunkt.

I den danske børnelov lægges der stor vægt på stabilitet. Et juridisk faderskab, som alle har indrettet sig på, kan ikke uden videre ændres.

Det er i Danmark ikke afgørende, at det er muligt at få foretaget en DNA-analyse, som kan vise, om det juridiske faderskab stemmer med det biologiske faderskab.

Det er i Danmark ikke engang i sig selv nok til at få en faderskabssag genoptaget, at der allerede er foretaget en DNA-analyse, der med sikkerhed viser, at det ikke er den juridiske far, men en anden mand, der er barnets far.

Jeg vil prøve at trække nogle af de danske bestemmelser om genoptagelse af faderskabssager frem, som jeg synes i denne sammenhæng er særligt interessante, ikke mindst fordi de viser den vægt, der i Danmark lægges på stabilitet, og fordi reglerne står i så stærk kontrast til det rene biologiske standpunkt i de norske regler.

I de danske regler om genoptagelse sondres der ikke mellem, om faderskabet er registreret efter pater est reglen, eller om faderskabet er fastslået ved anerkendelse eller dom.

Genoptagelse af en faderskabssag kan efter børnelovens § 22 bl.a. ske, hvis både moderen, barnet (eller barnets værge) og den juridiske far er enige om det.

Det er imidlertid en betingelse, at det sandsynliggøres, at en anden mand kan blive barnets far. Der er altså ikke fri adgang til at få en faderskabssag genoptaget, selv om alle sagens parter ønsker sagen genoptaget. Det gælder, selv om der f.eks. er foretaget en DNA-analyse, der med sikkerhed viser, at den juridiske far ikke er den biologiske far.

Bestemmelsen gælder uanset, hvornår barnet er født, og gælder således også for voksne "børn".

En faderskabssag kan også genoptages, selv om parterne ikke er enige om det. I dette tilfælde gælder der strenge tidsfrister og strenge materielle betingelser for at få sagen genoptaget. De regler, der skal anvendes, er forskellige afhængig af, om barnet er født før eller efter den nye børnelovs ikrafttræden den 1. juli 2002. Anvendelsen af de forskellige regelsæt vil dog sikkert i de fleste tilfælde føre til det samme resultat.

Afgørelsen af, om en faderskabssag skal genoptages, når parterne ikke er enige om det, beror på myndighedernes skøn. Der er ikke noget krav på at få sagen genoptaget.

De kriterier, som myndighederne skal lægge vægt på ved afgørelsen af, om sagen bør tillades genoptaget, er angivet i børnelovens § 24, og de viser den store vægt, der i Danmark lægges på stabilitet om faderskabet frem for den biologiske sandhed.

Der skal således ved afgørelsen lægges vægt på, hvor lang tid der er gået siden barnets fødsel, om faderen eller moderen har udvist passivitet, selv om de godt vidste, at der kunne være tvivl om faderskabet, og om barnet kan forventes at ville få en far, hvis sagen genoptages, eller om det vil blive faderløst, fordi der ikke er andre sandsynlige fadermuligheder.

Det er efter den danske børnelov ikke et selvstændigt kriterium, der taler for genoptagelse, at en DNA-analyse kan vise, at den juridiske far ikke er den biologiske far. Det er udtrykkeligt fastslået i forarbejderne til den danske børnelov, og den danske Højesteret har i to domme fra 2003 udtalt, at den omstændighed, at den videnskabelige udvikling har skabt mulighed for med meget stor sikkerhed at fastslå eller afkræfte faderskab, ikke i sig selv kan begrunde, at en begæring om genoptagelse af en faderskabssag bør tages til følge.

Også tidsfristen for at søge genoptagelse er i Danmark en hindring for, at en faderskabssag kan genoptages. Den almindelige frist for at anmode om genoptagelse af en faderskabssag er efter § 24 tre år efter barnets fødsel. Genoptagelse vil dog efter § 25 kunne ske senere, men betingelserne herfor er meget strenge. Det kræves således, at der kan anføres ganske særlige grunde til, at anmodningen ikke er fremsat tidligere, at omstændighederne i øvrigt i høj grad taler for genoptagelse, og at det må antages, at en fornyet behandling af sagen ikke vil medføre væsentlige ulemper for barnet. Det er meget strenge betingelser, som kun yderst sjældent vil være opfyldt. Som et tilfælde, hvor de vil kunne tænkes at være opfyldt, er i børnelovens forarbejder nævnt arvesager.

Som et yderligere eksempel på den vægt, der i Danmark lægges på hensynet til stabilitet, kan nævnes, at en person, der er fyldt 18 år, og som har en far, ikke frit kan forlange en faderskabssag genoptaget. En sådan fri adgang for personer over 18 år til at rejse faderskabssag bestod tidligere, men den blev afskaffet ved indførelsen af den nye børnelov i 2002.

Personer, der er født før den 1. juli 2002, og som nu er fyldt 18 år, kan dog fortsat frit kræve en faderskabssag genoptaget.

Begrundelsen for indførelsen af den nye regel var, at sådanne anmodninger ikke forekom i praksis, og at en retstilstand, hvorefter barnet efter i 18 år at have haft en far derefter kunne "kassere" ham ved at anlægge faderskabssag, ikke forekom ønskelig. Hvis en person efter at være fyldt 18 år vil rejse faderskabssag, må det således efter den nye børnelov ske efter de almindelige regler, som jeg omtalte før. Noget retskrav på at få sagen rejst er der ikke længere.

Det sidste eksempel, som jeg vil nævne på den vægt, der i Danmark lægges på stabilitet frem for den biologiske sandhed, angår det tilfælde, hvor en faderskabssag er sluttet uden, at barnet har fået en far.

I denne situation kan sagen ifølge børnelovens § 21 genoptages efter anmodning fra moderen, fra barnet eller dets værge, eller fra en mand, som har haft seksuelt forhold til moderen i den periode, hvor hun blev gravid.

Det er imidlertid en betingelse for at få sagen genoptaget, at det antageliggøres, at en bestemt mand kan blive barnets far, og er barnet myndigt, kan sagen ikke genoptages mod dets vilje.

Et myndigt barn, der aldrig har fået en far, har altså absolut vetoret mod at blive påtvunget nu at få en far, når det ikke ønsker det. Her har vi i Danmark valgt at vægte hensynet til det voksne barns selvbestemmelsesret højere end hensynet til moderens ønske om at få faderskabet fastslået og højere end hensynet til en mand, som ganske vist biologisk set er barnets far, men som barnet ingen tilknytning har til.

Jeg har nu gennemgået nogle af de punkter, hvor navnlig de norske og de danske regler står langt fra hinanden, og jeg vil nu knytte nogle mere personlige kommentarer til enkelte af disse punkter.

Det tilkommer naturligvis ikke mig at kritisere reglerne i de andre nordiske lande, og det, jeg nu siger, er da også alene tænkt som en mulig forklaring på, hvorfor vi i Danmark ikke har indført regler som de norske. Ikke endnu da, men det kan jo være, at vi med tiden bliver overbeviste om at tillægge den biologiske faktor større vægt. Det er jo, når alt kommer til alt, et politisk spørgsmål.

De punkter, hvor jeg ikke er overbevist om hensigtsmæssigheden i de norske regler, er navnlig følgende:

Den frie adgang helt uden tidsfrister, der i Norge gælder for den juridiske far til at anlægge faderskabssag, forekommer mig meget vidtgående. Selv om faderen i f.eks. 10 eller 15 år har boet sammen med barnet og behandlet det som sit, og selv om han godt vidste, at det var tvivlsomt, om han var barnets biologiske far, kan han altså vælge at anlægge faderskabssag. Det synes for mig som om, at man her har valgt at sætte hensynet til manden over hensynet til barnet. Begrundelsen i de norske lovforarbejder om, at man vil undgå, at den juridiske fars passivitet "straffes", eller at faderen kommer i en situation, hvor "bordet fanger", forstår jeg ikke helt. Det er dog manden, der er den voksne, og hvis han på et tidspunkt har valgt at undlade at rejse faderskabssag, fordi det da var i hans interesse for at kunne bevare ægteskabet eller parforholdet med barnets mor, må han efter min mening selv tage ansvaret for det senere. Det ansvar bør han ikke kunne vælte over på barnet ved så at sige at "kassere" det, hvis forholdet til moderen går i stykker.

Også den frie adgang for moderen til uden tidsfrister at rejse faderskabssag forekommer mig vidtgående. Selv om hun hele tiden har vidst eller dog haft en stærk mistanke om, at den juridiske far ikke er den biologiske far, kan hun således vælge at rejse faderskabssag 10 eller 15 år efter barnets fødsel, hvis hendes forhold til manden går i stykker. Selv om manden altid har troet, at barnet var hans og altid har behandlet det som

sit, bliver han nu ”kasseret” som far, måske som udslag af en hævnaktion fra moderens side.

Den generelle, tidsubegrænsede ret, som en tredjemand i Norge har til at få prøvet, om han er barnets far, når faderskabet er registreret efter pater est reglen eller fastslået ved anerkendelse, forekommer mig også meget vidtgående. Jeg har svært ved at se balancen i reglen. Man tilgode-ser hensynet til en tredjemand på bekostning af den juridiske far, som tror at barnet er hans og altid har behandlet det som sit eget. Jeg har også svært ved at se, at det er i barnets interesse, at det ”påtvinges” en ny biologisk far og mister den far, som det hidtil har haft. Jeg synes, at reglen indebærer en nærliggende risiko for, at en i øvrigt velfungerende familie bliver ødelagt.

Jeg er naturligvis klar over, at det kun er i særlige tilfælde, at de norske regler rammer på denne måde, men det er netop min pointe: Fordi de norske regler er så brede og ikke giver mulighed for konkrete skøn og individuelle vurderinger, rammer de *alle* tilfælde, også dem, hvor det efter min mening måske ikke er så hensigtsmæssigt.

Jeg vil også knytte nogle kommentarer til nogle af reglerne i den danske børnelov, som jeg synes kunne fortjene en revurdering:

I alle de nordiske lande gjaldt der indtil 2002 en ubetinget ret for et barn, der var fyldt 18 år, til at rejse faderskabssag, når faderskabet var registreret efter pater est reglen eller fastslået ved anerkendelse. Denne adgang blev, som jeg tidligere har været inde på, afskaffet i Danmark i 2002 med virkning for børn født efter den 1. juli 2002. Den begrundelse, der blev givet herfor, synes jeg ikke er særlig overbevisende. Det voksne barns interesse i at få fastslået det biologiske faderskab synes jeg må have fortrin frem for andre hensyn, og det er derfor et punkt, hvor jeg mener, at vi i Danmark kan nærme os de andre nordiske lande.

Jeg synes også godt, at vi i Danmark kunne overveje at ændre bestemmelsen i børnelovens § 22 om genoptagelse af en faderskabssag ved enighed mellem alle parterne. Som jeg var inde på tidligere, er det en betingelse for, at sagen kan genoptages, at det sandsynliggøres, at en anden mand kan blive barnets far. Baggrunden for reglen er naturligvis, at man vil undgå, at barnet bliver faderløst, men i hvert fald når der er tale om genoptagelse af en sag om faderskabet til et voksent barn, forekommer betingelsen ret meningsløs.

Jeg vil med disse bemærkninger afslutte mit indlæg og endnu engang sige tak til Barne- og familiedepartementet for invitationen og for at have givet mig lejlighed til at komme med nogle synspunkter om de nordiske regler om genoptagelse af faderskabssager.

2.4 Foreldreansvar, indhold og beslutningsmulighed ved felles foreldreansvar – felles foreldreansvar i konfliktfulte familier

2.4.1 Adj. professor Svend Danielsen, Danmark

Min opgave er at introducere bogen: ”Nordisk Børneret II”. Den har undertitlen ”forældreansvar”. Emnet er med en finsk-svensk terminologi ”vårdnad”. Jeg kommer også ind på det, der på vestnordisk hedder samvær og på østnordisk ”umgänge”. Der er et resume af bogen i slutningen af Børneret I.

1. I mit indlæg vil jeg gennemgå nogle aktuelle problemstillinger. Jeg vil pege på ligheder og forskelle. Jeg vil komme ind på mit syn på nordiske *harmoniseringsmuligheder*, –forudsætninger og –vanskeligheder. Mine temaer vil belyse dette. Den tid er forbi, hvor regeringerne i alle landene samtidig nedsætter små sagkyndige udvalg med ensartede mandater, hvor disse udvalg kunne mødes flere uger ad gangen på danske badehoteller og norske skisportssteder, og hvor resultatet var enslydende lovtekster, som parlamenterne godtog. Det er blevet kaldt uniformisering. Sådan var det i 1920-erne om ægteskabsretten, men tiderne er ændret. Jeg har konstateret, at der aldrig har været nordisk samarbejde om lovgivningen om forældreansvar. Ingen af de mange udvalg, der har behandlet emnet i de sidste tyve år, har indkaldt til reelle forhandlinger. Det har ministerierne heller ikke, medens de udarbejdede lovforslag. Som regel har sekretariatene beskrevet retsstillingen i de andre lande – et enkelt svensk udvalg har været på studiebesøg. Vi skal være glade, hvis et lands nydannelser vinder gehør. Mine slagord er, at retslighed *forudsætter* overbevisende eller interessante *ideer*, som *inspirerer* på grund af *argumentationen* og *gode erfaringer*. Vi må acceptere, at et land går foran og finder en løsning. Vi må så håbe, at et eller helst flere af de andre følger efter med samme eller en lignende ordning, når samme spørgsmål overvejes der.

Den første forudsætning for harmonisering er, at emnet er *aktuelt*. Det er forældreansvar og barnekontakt i allerhøjeste grad. Det er utvivlsomt det familieretlige emne, politikerne og offentligheden interesserer sig mest for i dag. I fire lande er gennemført omfattende lovændringer de sidste tyve år. Dem har jeg beskrevet i bogen. Siden den udkom i foråret 2004, er der i Danmark i maj i år nedsat et tredje udvalg om emnet. Det førstes arbejde resulterede i lovændringer i 1985, det andet i den nye lov fra 1995. Et svensk udvalg har i begyndelsen juni 2005 afleveret en betænkning på knap 900 sider, bl.a. med en vurdering af lovændringerne fra 1998. I Norge er der i sidst i juni 2005 vedtaget en lov og fremsat et lovforslag om ændring af barneloven. Der er kommet omfattende vejledninger fra det norske barne- og familiedepartement og den svenske socialstyrelse. Den finske lov fra 1983 skiller sig ud. Den er kortfattet, og den var

mere internationalt orienteret, navnlig inspireret af amerikansk ret. Den har været mere holdbar, idet der ikke synes at have været behov for at ændre den. Det vil være interessant at få en vurdering heraf.

En anden forudsætning for ensartede løsninger er, at der arbejdes med de *samme værdigrundlag*. Dette er i høj grad tilfældet. Bl.a. er lovene blevet mere børnecentret. Forældreskabets selvstændighed er understreget ved at frigøre det fra skilsmisseretten. Forældrenes ligeværdige fællesskab er styrket. Det er tilstræbt ikke at diskriminere mod ugifte fædre. Der udfoldes store bestræbelser på at forlige forældrene.

Blandt *vanskelighederne* er, at *interessen* og debatten ofte angår *forskellige emner* i de enkelte lande. Som eksempler kan nævnes, at medens delt bosted har været meget fremme i den norske og svenske debat, har deleforældreordninger ikke hidtil været særligt drøftet i Danmark. Her er det navnlig samvær, der er i forgrunden. Fædregrupper gør gældende, at de for tit får afskåret samværet, samtidig med mødrene fremhæver, at deres berettigede indvendinger ofte fejes til side. Vold i familien i bred forstand og betydningen for børnene er aktuelle emner i Norge og Sverige. Det betyder, at det er sjældent samme problem tages op samtidig i to eller flere lande. I direktiverne for udvalg tilkendes ofte, i hvilken retning arbejdet skal gå. I nogle tilfælde deltager politikere eller repræsentanter for interesseorganisationer i lovforberedelsen. Dermed lægges hovedlinjerne i ændringerne hurtigt fast. Der er ofte med stramme tidsfrister, idet politikerne ønsker hurtige løsninger. Derfor er der sjældent mulighed for nordiske forhandlinger. Det er også som om hensynet til nordisk retslighed er trådt noget i baggrunden, når der skal træffes et valg.

2. Allerede, når vi taler om *terminologien*, viser de nordiske vanskeligheder sig. Mange danske har vanskeligt ved at forstå ordene vårdnad og umgänge, og hvad de rummer. En god harmonisering ville være i alle lande at anvende begrebet forældreansvar. Ordet, som nordmændene bruger, blev forkastet af både danske og svenske udvalg i 1990-erne. Terminologien drøftes ikke i den nye svenske betænkning, medens den nævnes i det danske kommissorium.

3. Lad os dernæst se på, *hvem der har ansvaret*. Bestræbelserne har i alle lande været at styrke *ugifte fædres* mulighed for at få del i *forældreansvaret*. Det skyldes bl.a. det stigende antal samboende uden vielsesattest. Udgangspunktet er, at forældrene skal aftale et fælles ansvar.

I Island er det muligt at registrere samboforhold særskilt. Det kræver mere, end at parterne bor på samme adresse. Registreringen bevirker, at manden automatisk er far, og at der er fælles forældremyndighed. I Norge blev for et par uger siden indført en noget lignende ordning. Jeg har forstået den nye § 39 sådan, at hvis et par har samme folkeregisteradresse eller sender en samboerklæring til folkeregisteret, har de fælles forældre-

ansvar, hvis faderskabet er fastslået, også hvis faderen ensidigt har anerkendt barnet, eller det er sket ved dom.

I Danmark er løsningen, at ugifte forældre kan få fælles forældremyndighed ved aftale på en enkel måde samtidig med en frivillig anerkendelse af faderskabet. I 2002 indførtes en omsorgs- og ansvarserklæring, som begge forældrene skriver under på. Dermed er manden far, og der er fælles forældreansvar. Det er ikke nødvendigt, at forældrene bor sammen.

I Sverige kom i en promemoria for nogle år siden et forslag til en tredje løsning. Har manden bekræftet faderskabet, får han del i vårdnaden, medmindre en af forældrene inden tre måneder anmelder, at hun eller han modsætter sig dette. I så fald får moderen ansvaret alene. Forslaget overvejes i Justitiedepartementet.

4. Det største og vanskeligste emne er *betingelserne for fælles forældreansvar* eller *gemensam vårdnad*, efter at forældrene er flyttet fra hinanden. Der er bred nordisk tilslutning til, at det er en god løsning, i hvert fald hvis forældrene er enige herom. Oftest fortsætter fællesskabet automatisk efter en separation eller skilsmisse, indtil en af forældrene tager spørgsmålet op. I Sverige skal domstolen være opmærksom på problemet og nævne løsningen på ansvaret i dommen. I Island skal der altid indgås en aftale eller afsiges en dom under skilsmissesagen.

Der, hvor der er store forskelle, er, hvis forældrene *ikke er enige* om fortsat fællesskab. I Norge har det siden 1981 været muligt at dømme til fælles forældreansvar, selv om den ene protesterer. Samme ordning indførtes i Finland i 1983. Sverige fulgte efter femten år senere, medens Danmark afstod fra at indføre en regel herom under udvalgsarbejder i 1983 og 1993. I Island blev resultatet det samme som det danske, da den nye børnelov blev gennemført i 2003.

Den norske praksis er ikke lovreguleret, og der er kun en enkelt højesteretsdom. Barnefordelingsprocesudvalget anførte i betænkningen fra 1997, at fælles forældreansvar bør være udgangspunktet, medmindre en af forældrene er uegnet til at have ansvaret, eller hvis modviljen mellem forældrene er så stor, at det er formålsløst at dømme til fælles forældreansvar. I Sverige afsiges der dom om gemensam vårdnad i godt halvdelen af de tilfælde, hvor der er tvist om ansvaret. Normalt henvises til to højesteretsdomme og et par trykte landsretsdomme. De går efter min opfattelse langt i retning af at statuere gemensam vårdnad trods forældrenes konflikter. Jeg har fået dette bestyrket i den nye svenske betænkning. Nu foreslås praksis strammet med en lovregel, hvorefter der kun kan afsiges dom om fællesskab, hvis det kan antages, at forældrene kan samarbejde om spørgsmål vedrørende barnet. Samtidig skal afgørelsen udelukkende træffes efter, hvad der er bedst for barnet. Gemensam vårdnad skal være udelukket, hvis den ene af forældrene udsætter et familiemedlem for vold,

trakasserier eller anden krænkende behandling. Der skal således ikke i fremtiden være nogen formodning for fælles forældreansvar.

I alle landene kan myndighederne *afgøre* en *tvist* om *samværet* eller omgänget, selv om der er fælles forældreansvar. I Finland, Norge og Sverige kan der tillige træffes afgørelse om, hos hvem *barnet* skal *bo*. Denne mulighed findes ikke i Danmark og Island.

Fællesskabet skaber tvivl om, hvad forældrene skal være *enige* om. I alle landene skal de være det om *væsentlige* spørgsmål, medens den, der har barnet boende, kan træffe *dagligdagens* beslutninger. Men hvad er væsentligt? Det er klaret i Norge med en lovregel om, hvad den, der har barnet boende, kan afgøre alene. Her nævnes flytning indenlands, og om barnet skal gå i børnehave. I Sverige er der en ganske omfattende praksis, og teoretikerne har interesseret sig meget for afgrænsningen. Det antages, at den, der har barnet boende, ikke kan flytte med barnet, heller ikke inden for landets grænser, hvis den anden af forældrene modsætter sig dette. I betænkningen fra 2005 anføres, at forældrene også i fællesskab må beslutte, om barnet skal gå i forskole og barnets skolegang i øvrigt. Det svenske udvalg har på ny indtaget det standpunkt, at der ikke skal indføres en lovregel.

Finland har valgt en anden løsning. Her har det siden 1983 været muligt at afsige dom om *begrænset gemensam vårdnad*. Det kan bestemmes, at den ene af forældrene skal have beslutningsbeføjelse alene på et begrænset område. Det kan være om flytning, om religiøse spørgsmål, om lægebehandling, om navn eller om pas. Også denne løsning har det svenske udvalg afvist. Udvalget fik få måneder før afslutningen af arbejdet i et tillægsgdirektiv til opgave at udforme en lovregel om, at domstolen kan fordele kompetencen mellem forældrene til at træffe afgørelser inden for vårdnadens indhold.

Det danske udvalg skal se på, om der skal være adgang til ved dom at bestemme fortsat fælles forældreansvar, selv om den ene ønsker fællesskabet bragt til ophør. Det skal i denne forbindelse overvejes, om myndighederne skal kunne træffe afgørelse om enkeltspørgsmål.

5. En del forældre indretter sig med, at barnet skal bo lige meget hos dem begge. Det kaldes i Danmark deleordninger, i Norge delt bosted og i Sverige *vekselvis boende*. Det kan forældrene i alle lande aftale. De seneste svenske skøn er, at 18 % af skilsmissebørnene flytter frem og tilbage på denne måde.

Vejene skilles afgørende, hvis forældrene *ikke* er *enige*. I Sverige har det siden 1998 på grundlag af en udtalelse i forarbejderne været muligt at afsige dom om vekselvis boende, selv om forældrene ikke er enige. En undersøgelse viser, at i en fjerdedel af sagerne med tvist om barnets bopæl blev der nedlagt en sådan påstand og i en fjerdedel af disse sager blev det resultatet. Nu foreslås adgangen lovfæstet, så beslutningen kun kan træffes, hvis det er bedst for barnet. Fire politikere i udvalget afgav en

mindretalsudtalelse. I Norge har der været dybtgående overvejelser, om lovens udgangspunkt skal være, at barnet skal bo lige meget hos begge forældre. Der var delte opfattelser i Barnefordelingsprocesudvalget i betænkningen fra 1997, men resultatet blev, at der i loven blev indført et udtrykkeligt forbud mod at afsige sådanne domme. Dette standpunkt har regeringen fastholdt i en stortingsmelding om familierpolitikken i april 2003.

I Danmark skal udvalget overveje, om det skal være muligt at træffe sådanne afgørelser.

6. Endnu et emne, jeg vil strejfe, er *samværsproblemerne i konfliktilfælde*, hvor diskussionen navnlig har angået *vold* i familien og såkaldt *samværs sabotage*. Det danske udvalg skal overveje, hvordan reglerne kan udformes, så det er utvivlsomt, at der ved fastsættelse af samvær alene vurderes, hvad der er bedst for barnet.

Det svenske udvalg har foreslået en generel regel udvidet, så der ved bedømmelsen af, hvad der er bedst for barnet, skal lægges særlig vægt på risikoen for, at det lider overlast, hvis det selv eller et familiemedlem udsættes for overgreb, ulovlig bortførelse eller tilbageholdelse eller ellers behandles krænkende.

I Norge er der for nylig fremsat lovforslag om tiltag for at beskytte børn mod overgreb med en lignende generel regel om, at barnets fysiske eller psykiske helbred ikke må udsættes for skade. I begge lande foreslås hjemmel for *overvåget samvær*, en regel vi har haft i Danmark i ti år.

7. Det sidste, jeg vil omtale, er *barnets rolle*, når domstolene skal afgøre forældrenes tvister. I alle landene, bortset fra i Danmark, er der lovregler om, at domstolene skal tage hensyn til barnets egne ønsker, vilje og indstilling, når der skal træffes afgørelser.

I Finland og Sverige får barnet mulighed for at komme til orde, når der udarbejdes vårdnadsutredninger. Det sker i så godt som alle sager, der ikke forliges. Den, der foretager undersøgelsen, vil altid se barnet og snakke med det, hvis det har et talesprog, og kan da vurdere, om det er modent nok til at have en opfattelse, som kan gengives, og villig til at tilkendegive den.

Forholdene er anderledes i Danmark og Norge, hvor der kun foretages børnesagkyndige undersøgelser hvis der er særlig anledning hertil, og hvor det i de andre er op til dommeren at tale med barnet, hvis der ikke tilstrækkelig modent. I Danmark er der i loven en 12-års grænse, men også en anvisning om, at der skal tales med mindre børn, hvis de er tilstrækkeligt modne. I Norge har man i 2003 indført en 7-års grænse, idet børn over denne alder, skal have mulighed for at sige sin mening, før der træffes afgørelser om deres personlige forhold.

I Norge har man også i 2003 indført en adgang til i særlige tilfælde at udpege en repræsentant for barnet. Noget sådant drøftes ikke i den sven-

ske betænkning, måske fordi der foreligger en tidligere betænkning om gennemførelsen af en Europarådskonvention om udøvelse af barnets rettigheder, hvor dette spørgsmål er fremme. Det danske udvalg skal se på inddragelse af børn i processen og på en styrkelse af barneperspektivet.

Jeg anser barnets rolle for et af de vigtigste under reformovervejelser. Hvordan sikres det, at børn bliver tilstrækkelig informeret om forældrenes skilsmisseplaner, om sagerne og om afgørelserne? Hvordan afgøres, om barnet er tilstrækkelig modent til at fremkomme med en mening eller synspunkter? Skal der være en aldersgrænse? Ikke mindst er det vigtigt, at samtalerne sker på en god måde, at det sker med den fornødne sagkundskab, og at der er tid til at skabe det fornødne fortrolighedsrum.

8. De eksempler, jeg nu har gennemgået, viser ikke overraskende, at der er de *samme grundholdninger* til forholdet mellem børn og forældre i alle de nordiske lande, og at det i høj grad er de samme problemer der er aktuelle. Samtidig er de valgt forskellige løsninger vedrørende detaljer, men også om mere indgribende spørgsmål.

Hvis ambitionsniveauet ikke sættes for højt, ser jeg stadig en betydelig værdi i et nordisk familieretligt samarbejde. Jeg mener, at *inspiration* er det centrale. Det forudsætter kendskab til de andre landes lovgivning og tankegange og dermed en retssammenligning. Jeg har haft den glæde, at det svenske udvalg har brugt min bog, og at den nævnes i de danske direktiver. Jeg tror, at det er vigtigt, at det i udvalgsdirektiver nævnes, at der bør drages nytte af lovgivningen i de andre nordiske lande, og at der så langt det er muligt bør lægges vægt på nordisk retslighed. Det vil i mange tilfælde være hensigtsmæssigt at tage stilling til andre landes løsninger i betænkningerne. Det kan være værdifuldt at have reelle drøftelser med kyndige på området fra andre lande. Skulle det ske, at samme spørgsmål er aktuelt samtidigt i flere lande, bør det være naturligt, at der forhandles om en mulig fælles løsning. Jeg håber, at dette prioriteres, og at der afsættes tid og midler hertil.

2.4.2 Kommentarer ved jur dr Kirsti Kurki-Suonio, Finland

Även om Svend Danielsens intressanta inlägg skulle ge anledning till flera olika kommentarer, skall jag dock begränsa mitt inlägg till två frågor. Jag försöker följa hans uppmaning och för egen del framlägga några synpunkter på temat, dvs. varför den finska lagen om vårdnad om barn och umgängesrätt varit så hållbar att inga materiella reformer har behövts under tjugo år. De nordiska kollegerna till familjerättsjuristerna vid det finska justitieministeriet tycks däremot ha befattat sig med vårdnadsfrågor upprepade gånger under samma tidsperiod.

I mitt inlägg kommer jag att fokusera på frågan om *begränsad gemensam vårdnad* - eller uttryckt på annat sätt – *föreskrifter om arbetsfördelning* mellan föräldrarna eller andra vårdnadshavare. Jag kallar detta "*skräddarsymodellen*". Motsvarande möjligheten förefaller inte att finnas

i de andra nordiska ländernas lagstiftning. Man kan vidare tänka sig att det här exemplet på möjligheten att variera mellan ensam och gemensam vårdnad för sin del förklarar något om den finska lagens hållbarhet under tidens gång. Den i praxis utvecklade möjligheten att bestämma att umgänget mellan förälder och barn skall ske under övervakning av en tredje person pekar enligt min mening i samma riktning med tanke på den finska lagens eventuella särart i detta hänseende.

"Skräddarsymodellen"

I lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt (VUL) lyder 9 § 3 stycket, första satsen på följande sätt:

Domstolen kan vid behov ge föreskrifter om vårdnadshavarens uppgifter, rättigheter och skyldigheter samt, om barnet har två eller flera vårdnadshavare, besluta om uppgiftsfördelningen mellan vårdnadshavarna.

Detta stadgande gäller fortfarande i samma form som då lagen stiftades år 1983. *Matti Savolainen*, som deltog i beredningen av lagen vid justitieministeriet, hänvisar i sin bok om vårdnad om barn och umgängesrätt till att lagen ger domstolen möjlighet att välja just den lösning som bäst motsvarar barnets bästa i det enskilda fallet. Domstolen fick i Finland en prövningsrätt, som var relativt omfattande jämfört med prövningsrätten enligt dåvarande lagstiftning om vårdnaden i andra nordiska länder. Möjligheten att bestämma om gemensam vårdnad även mot föräldrarnas vilja torde vara det mest kända uttrycket för denna prövningsrätt av finska domstolar. Den omfattande prövningsrätten gällde alltså från första början även innehållet i begreppet vårdnad i enskilda fall.

Ändå var möjligheten att bestämma om vårdnadens innehåll inte något nytt påhitt. *Savolainen* hänvisar i sin bok också till ett gammalt stadgande i den dåvarande lagen om förmynderskap, som gav domstolen en möjlighet att bestämma om uppgiftsfördelning mellan olika förmyndare.⁶ Uppgiftsfördelning mellan vårdnadshavarna var alltså faktiskt en fortsättning på den här gamla traditionen vid det historiska tillfälle då tyngdpunkten i lagstiftningen skiftade från förmynderskap till vårdnad om barn.

Domstolens rätt att bestämma om vårdnadens innehåll var till en början en raritet, som knappas användes under det första decenniet efter det att lagen hade trätt i kraft. Professor *Eva Gottberg* hänvisade i sina skrifter under den senare hälften av 1990-talet till denna möjlighet, och framhöll att det inte fanns någon god orsak till att den fallit i glömska och inte

⁶ *Savolainen: Lapsen huolto ja tapaamisoikeus* (1984) s. 152, se även fn. 2 (s. 291). Densamma möjligheten att vid behov bestämma hur uppgifterna skall fördelas mellan olika intressebevakare finns fortfarande även i lagen om förmyndarverksamhet 4.3 § (442/1999).

utnyttjades i praktiken.⁷ Hennes idé om att öka dess tillämpning vann understöd bland dem som i likhet med Gottberg förhöll sig kritiskt till beslut om gemensam vårdnad mot föräldrarnas vilja. Under den första hälften av 1990-talet hade gemensam vårdnad nämligen så småningom börjat användas rätt schematiskt av domstolarna.⁸ De som kritiserade denna utveckling fäste avseende bland annat vid de allvarliga risker som barn enligt många sakkunniga kan utsättas för på grund av föräldrarnas inbördes konflikter. Möjligheten att förlägga de konfliktfyllda frågorna utanför den gemensamma vårdnaden lyftes fram som en metod att undvika de problem som kunde tänkas uppstå om gemensam vårdnad förordnades mot den ena förälderns vilja.⁹ Samtidigt försökte man ge föräldrarna flera möjligheter att komma överens om vårdnadsfrågor genom att "skraddarsy" vårdnadsbeslutets innehåll utgående från parternas önskemål. Numera har veterligen antalet sådana fall minskat där gemensam vårdnad har förordnats mot någondera förälderns vilja. Däremot tycks användningen de "skraddarsydda" lösningarna ha ökat.

De fall där "skraddarsyende" numera har utnyttjats kan karaktäriseras utgående från två typfall. I den ena typen av fall är det fråga om föräldrar som samarbetar tämligen smidigt i frågor som gäller vårdnaden om deras barn, men som inte kan komma överens på något eller några särskilda frågor. Ett särskilt problem uppkommer till exempel då den förälder hos vilken barnet bor vill flytta utomlands på grund av yrkesmässiga eller personliga skäl. Om den andra vårdnadshavaren inte samtycker till att barnet flyttar till ett annat land, kan han eller hon yrka på att barnet returneras enligt Haagkonventionen om internationella bortföranden av barn (eller i Finland och i Sverige Bryssel II a-förordningen i fråga om EU-länder). Vårdnadshavarna kan ansöka om ändring av vårdnaden om barnet vid domstol, som då kommer att befatta sig med problemet. Om domstolen anser att flyttningen till utlandet ifråga varande fall vore förenlig med barnets bästa, kan den besluta att den vårdnadshavare hos vilken barnet bor får rätt att ensam bestämma om var barnet skall bo och möjligen om barnets pass. Då kommer vårdnaden i övrigt att kvarstå gemensam hos de båda föräldrarna.

Det andra typfallet för att variera vårdnadens innehåll gäller situationer då relationen mellan föräldrarna är konfliktfylld. I sådana fall är det enligt advokater och domare lättare för parterna att komma överens eller uppnå en förlikning om den ena föräldern kan behålla åtminstone någon eller några av de rättigheter som ingår i vårdnaden om barnet. En sådan rättighet kan bestå av rätten att samtycka till ändringar av barnets namn eller religion. Den vanligaste föreskriften i dessa fall gäller dock rätten att få tillgång till uppgifter om barnet hos myndigheter. I dessa fall kan båg-

⁷ Gottberg: Perhesuhteet ja lainsäädäntö, (1996) s. 166, Gottberg: Lapsen huolto, huoltoriidat ja pakkotäytäntöönpano (1997) s. 36-40.

⁸ Se till ex. Kurki-Suonio: Gemensam vårdnad – vad döljer man med barnets bästa? 13 kvinnoperspektiv på rätten (red. Nordborg) 1995.

⁹ Kurki-Suonio: Äidin hoivasta yhteishuoltoon (1999) s. 551.

ge föräldrarna använda rätten att få uppgifter om barnet enligt de regler som gäller för vårdnadshavare. En sådan rättighet kan vara särskilt värdefull för en förälder som inte kan kommunicera med den andra föräldern på grund av deras inbördes konflikter. Den förälder, som barnet inte bor hos, kan då ofta inte få information om barnets förhållanden från den andra. Den finska vårdnadslagstiftningen innehåller ingen särskild bestämmelse om föräldrarnas rätt att få uppgifter om sina barn.

I anslutning till det sistnämnda fallet, där den ena föräldern bara kan använda sig av mycket begränsade rättigheter, har också frågan uppkommit vilken terminologi domstolarna skall använda då de beslutar om sådant. I litteraturen hade man företrätt uppfattningen att det alltid är fråga om gemensam vårdnad, även om den ena vårdnadshavaren bara skulle ges en enda rättighet, såsom rätten att få information om barnet. Enligt domstolsbeslutet skulle vårdnaden då vara gemensam, vilket antecknas i befolkningsregistret som vilken som helst gemensam vårdnad, som inte innehåller några begränsningar. Mot denna uppfattning har anförts att den leder till svårigheter för den vårdnadshavaren som i praktiken fungerar som ensam vårdnadshavare, och att lagen inte ställer hinder för att formulera besluten på annat sätt. Den som bär det dagliga ansvaret för barnet blir tvungen att visa upp domen för olika myndigheter varje gång han eller hon ville använda sig av sina rättigheter på det sätt som framgår av domen, dvs. ensam.¹⁰

Högsta domstolen avgjorde frågan i prejudikatet 2003:7. Enligt prejudikatet kan domstolen besluta att den förälder som har *fråntagits* vårdnaden *får utöva* vårdnadshavarens *rätt* att av myndigheterna få uppgifter om barnet, om detta kan anses vara förenligt med barnets bästa. Domstolen kan alltså formulera sitt beslut så att den anförtror vårdnaden ensam till den ena föräldern, samtidigt som den andra föräldern ges rätt att till exempel få uppgifter om barnet från myndigheter, vilka ofta uppräknas i beslutet (såsom dagis, skolan, hälsovården osv.). Det är dock allttjämt möjligt att använda termen gemensam vårdnad även i denna mycket begränsade betydelse, om en sådan lösning till exempel skulle bidra till en förlikning mellan parterna i en vårdnadstvist och motsvara barnets bästa.

Domstolarna kan alltså i Finland verkligen "skraddarsy" sina vårdnadsbeslut så att gemensam och ensam vårdnad varierar med olika mellanliggande alternativ, som kan betecknas som begränsad gemensam vårdnad eller ensam vårdnad med föreskrift om särskilda rättigheter för den icke-vårdnadshavande föräldern.¹¹ Det är dock viktigt att hänvisa till att "skraddarsymodellen" endast kan användas av domstolarna. De avtal mellan föräldrarna som fastställs av de sociala myndigheterna i Finland kan endast innehålla bestämmelser om ensam eller gemensam vårdnad, var barnet skall bo samt barnets umgängesrätt.

¹⁰ Kurki-Suonio: Lakimies 6-7, 2001 s. 1089 -1102

¹¹ Se om begreppets innehåll i nordiska länder, Danielsen (2004) ss. 58.

Övervakat umgänge

Svend Danielsen hänvisade i sitt inlägg till det amerikanska inflytandet på den finska lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt. Jag är överens med honom när det gäller idéerna om gemensam vårdnad och dess positiva betydelse för barn och föräldrar. Däremot tror jag inte att sättet att uttrycka dessa idéer i den finska lagtexten skulle ha varit inspirerat av till exempel av kalifornisk lagstiftning. Jag tror dock att det är just detta tämligen allmänna sätt på vilket lagen har utformats som är orsaken till att den finska lagen (VUL) inte har blivit föremål för andra reformer än vad som har varit nödvändigt med anledning av utvecklingen inom den internationella privaträtten.

Övervakat umgänge mellan föräldrar och barn kan, vid sidan av "skräddarsymodellen", anges som ett exempel på en praxis som utvecklas med stöd av lagens tämligen allmänna bestämmelser, i detta fall 9 § 3 stycket, *andra* satsen:

"Då domstolen fattar beslut om umgängesrätten skall den ge närmare föreskrifter om de villkor som skall gälla för umgängesrätten och rätten att hålla barnet hos sig."

Den orsak som oftast ger anledning till att domstolen bestämmer om att umgänget skall ske under övervakning av en tredje person är att den ena föräldern är orolig för barnets säkerhet. Övervakning arrangeras av de flesta kommuner i landet, men inte av alla. Riksdagens justitieombudsman Riitta-Leena Paunio har fäst uppmärksamhet vid detta och gjort en framställning hos statsrådet om att behovet av en särskild lagstiftning om övervakat umgänge utreds i syfte att klarlägga om detta kunde förbättra jämställdheten, skyddet av familjelivet och framför allt barnets rätt till trygghet.¹² Kommunerna kunde eventuellt genom ny socialrättslig lagstiftning åläggas en skyldighet att arrangera övervakat umgänge. Däremot behövs inte nödvändigtvis nya familjerättsliga bestämmelser på grund av den ovannämnda bestämmelsen i VUL 9 § 3 stycket.

Bestämmelserna i den finska VUL är alltså ofta mer eller mindre av principkaraktär. Det är begripligt att principer är varaktigare än detaljerade normer. Men nackdelen med normer av detta slag är att de inte alltid är lätta att tolka i det enskilda fallet. Med andra ord: en princip ger inte alltid ett direkt svar om lagens innehåll. En god rättstillämpning blir då enligt min mening beroende av rättsvetenskapens och domstolarnas aktivitet, av facklitteratur av god kvalitet och aktuella prejudikat. Betydelsen av en sådan samverkan framgår tydligt av den finska rättsutvecklingen. Utan en sådan växelverkan skulle en lagstiftning från 1980-talet troligen inte ha kunnat lösa utmaningarna på 2000-talet.

¹² JO Paunios framställning 30.11.2004 om övervakat umgänge mellan föräldrar och barn, dnr 2752/2/04, se JO's årsberättelse år 2004, s. 239.

2.5 Samvær og økonomi. Samværets betydning for bidragets størrelse samt betaling av reiseutgifter i forbindelse med samvær

2.5.1 Lektor Anna Singer, Sverige

Barn behöver tid och kostar pengar! För lagstiftaren konkretiseras problematiken vid utformningen av reglerna rörande umgänge – ”samværs” – inverkan på förälders underhållsplikt. I det sammanhanget förvandlas föräldravardagens slit att få pengar och tid att räckta till och blir till ett rakt och begripligt begrepp – tid är pengar. Ett barns rätt till umgänge med en förälder som barnet inte stadigvarande bor med, finns sedan lång tid tillbaka lagfäst i de nordiska länderna och har under senare år fått större praktisk betydelse eftersom antalet barn med separerade föräldrar ökat.

Problemet är att barn kostar. I propositionen till den senaste reformen rörande underhåll i Norge framgår hur mycket. 4 160 nkr krävs för att tillgodose en 6-10 åringens behov. Detta skall föräldrarna med samhällets hjälp stå för; den förälder som inte bor med barnet genom att betala underhållsbidrag. När kostnaderna för umgänget läggs till bidragsplikten blir följden i många fall att föräldern som inte bor med barnet inte har råd att träffa barnet. En möjlighet att delvis fullgöra underhållsplikten genom umgänge istället för att betala bidrag, antas därför kunna öka barnets tid med den föräldern. Växelvis boende utgör en sorts slutpunkt för strävan efter att säkerställa barnets kontakt med båda föräldrarna efter separation men kan också ses som det optimala sättet att fördela kostnaderna för barnet.

Fördelningen av barns kostnader är en källa till konflikt för många föräldrar efter separation. Det är därför angeläget att finna rättsliga lösningar som leder till resultat som uppfattas som rättvisa och förutsebara. Regelsystemet måste vara enkelt att tillämpa, både för föräldrar och för myndigheter och skall dessutom främja frivilliga överenskommelser och umgänge. Den befintliga regleringen i de nordiska länderna kan i varierande grad förbättras för att uppnå detta.

Umgängets ekonomiska följder aktualiseras i åtminstone tre olika avseenden, fördelningen av resekostnader, andra kostnader i samband med umgänge och av barnets kostnader vid växelvis boende. Dessa frågor har behandlats på olika sätt i de nordiska länderna.

Förutsättningarna för en harmonisering av reglerna kan tyckas vara goda. Det finns en samsyn på det önskvärda i att främja barns umgänge med en förälder som barnet inte bor med och en till synes stor enighet om att umgänge bör påverka bidragsplikten. När det gäller underhåll vid växelvis boende saknas i stor utsträckning reglering, något som i sig kan tänkas underlätta harmonisering. Samtidigt begränsas möjligheterna för en harmonisering av det nära sambandet med den offentlighetsrättsligt

präglade regleringen rörande samhällets stöd till barnfamiljer. En rimlig utgångspunkt och ambitionsnivå förefaller därför vara att söka ta till vara de goda lösningar och erfarenheter som finns i de nordiska länderna när det gäller umgänges inverkan på underhållsbidrag.

Resekostnader

I samtliga nordiska länder är huvudregeln att den av föräldrarna som barnet umgås med skall betala för resor i samband med umgänge. Island, Norge och Sverige har regler för fördelning av resekostnader.

I norsk rätt föreskrivs att kostnaderna för umgänge skall delas mellan föräldrarna efter storleken på föräldrarnas inkomster om de inte kommer överens om annat. Föreligger särskilda grunder kan rätten fastställa en annan fördelningsprincip. Den svenska regeln är liknande. Också i isländsk rätt ges möjlighet att fastställa att kostnaderna skall fördelas. I finsk rätt förefaller resekostnaderna kunna beaktas i samband med avgörande av umgängesfrågan. I Danmark saknas idag möjlighet att ålägga den som har barnet boende hos sig skyldighet att betala resekostnader men det finns förslag om att en sådan regel skall införas.

Sammantaget synes övervägande skäl tala för att man lagfäster en möjlighet att ålägga boföräldern att ta del av resekostnader.

Umgängesavdrag

I samtliga nordiska länder har möjligheterna att kompensera en bidragspliktig umgängesförälder för umgängeskostnader varit föremål för uppmärksamhet. Olika bedömningar har gjorts.

I *Norge* och *Sverige* finns förhållandevis detaljerade bestämmelser för hur umgänget skall tillåtas påverka bidragspliktens omfattning. I *Finland* saknas uttrycklig reglering; istället har reglerna i praxis tolkats så att umgänge kan beaktas vid fastställandet av underhållsbidraget. I *Island* och *Danmark* anses kostnaderna för sedvanligt umgänge redan beaktade i de fastställda bidragsnivåerna och kan i övrigt beaktas endast i undantagsfall. Frågan är för närvarande föremål för den danska lagstiftarens uppmärksamhet.

Avdragsrätt för umgängeskostnader?

(*Fördelning av ansvar*) En grundläggande fråga är om det är rimligt med en ordning där umgänge med barnet påverkar en förälders bidragsplikt. Det finns skäl för och emot.

En avdragsrätt innebär ett erkännande av båda föräldrarnas gemensamma ansvar för barnets omsorg och försörjning och därigenom också en markering av barnets rätt till båda föräldrarna. Många föräldrar verkar vara inställda på att ta hänsyn till omfattande umgänge när de själva ingår avtal om underhållsbidrag. En ordning för avräkning av umgängeskostnader uppfattas därför som rättvis av många som berörs.

(Kostnadsfördelning) Genom att beakta umgängeskostnader, på så sätt att ett mindre underhållsbidrag än annars behöver utges, ökar umgängesföräldrarnas ekonomiska förutsättningar att faktiskt utöva ett umgänge med barnet. Den förälder som barnet bor tillsammans med kan antas få minskade kostnader när barnet är med den andra föräldern. En avdragsrätt ger därmed förutsättningar för en kostnadsfördelning mellan föräldrarna.

(Ekonomiska motiv för umgänge) Men genom att ge umgänget ett ekonomiskt värde ökar förstås risken för att ekonomiska hänsyn leder till umgängestvister. Den förälder som skall ha umgänge kan få ett intresse av att utöva umgänge som ett sätt att komma ifrån utgivandet av underhållsbidrag samtidigt som barnets boförälder motsätter sig umgänge för att inte gå miste om underhållsbidraget och eventuellt också andra sociala förmåner. Med andra ord, man antar sig ha något att vinna eller förlora ekonomiskt på umgänget.

(Fasta kostnader) En återkommande invändning mot umgängesavdrag är, att boföräldrarnas fasta kostnader som är oberoende av umgänget – exempelvis bostadskostnad – inte fullt ut beaktas när avdrag medges. I den svenska och den norska regleringen har man tagit hänsyn till detta genom begränsningar i avdragsrätten som medför att boföräldern alltid är förbehållen ett visst belopp som inte påverkas av umgängesavdraget.

(Sammanfattning) Ett beaktande av umgängeskostnader vid fastställande av underhållsbidrag är inte oproblematiskt. Ändå talar övervägande skäl för att det ges en sådan möjlighet. Risken för att ekonomiska hänsyn kommer att styra umgängets omfattning måste motverkas på annat sätt än genom att inte tillåta umgängesavdrag.

Värdering av umgänge

Om slutsatsen är att umgängesavdrag bör medges blir nästa fråga hur umgänget skall värderas, alltså hur mycket värd är en dags umgänge? Olika lösningar ges i de nordiska länder där avdragsrätt finns.

(Skönsmässig värdering) I Finland sker avdraget vid den skönsmässiga bedömningen av bidragsplikten som sådan. Fördelen med en sådan ordning kan vara att man i det enskilda fallet uppnår vad som kan uppfattas som rättvisa. Samtidigt innebär en sådan ordning att föräldrarna kan få svårt att själva reglera frågan om umgängesavdrag.

(Faktiska utlägg) I Danmark har föreslagits att bedömningen av avdragets storlek skall ske efter en granskning av vem som faktiskt betalat kostnaderna för barnet. Ett sådant system blir krångligt att tillämpa men är absolut rättvisast.

(*Kvotdel av underhållsbidraget*) Den svenska regleringen är tydlig när det gäller värderingen genom att avdraget per umgängesdag är 1/40 av det månatliga underhållsbidraget. Systemet är enkelt att tillämpa men kan ge upphov till konflikter vid fastställandet av antalet dygn då faktiskt umgänge ägt rum.

(*Kostnadsanknutet*) Bland de existerande reglerna förefaller den norska erbjuda den bästa lösningen för värdering av umgänge. Här medges avdrag på underhållsbidraget med schabloniserade belopp indelade i fyra samvaroklasser efter umgängets omfattning. Umgänge som omfattar 2-3 nätter per månad ger ett visst avdrag, 4-8 nätter ett högre avdrag osv. Avdraget är knutet till barnets kostnader och inte beroende av den bidragspliktiges förmåga, något som kan bidra till att systemet uppfattas som rättvist. Tabellerna med samvaroklasser och avdragets storlek anger på ett enkelt och tydligt sätt vilken ekonomisk betydelse umgänget skall tillmätas och underlättar för föräldrarna att själva räkna ut den ekonomiska effekten av umgänget. Indelningen av avdraget i klasser har till syfte att begränsa ekonomiska motivs inverkan på umgängets omfattning och kvalitet genom det krävs ganska stora förändringar i umgänget för att det skall påverka underhållsbidragets storlek. En annan fråga är om den valda lösningen helt lyckas med detta.

Ytterligare ett problem som kvarstår är vad som skall ske i de fall umgänge inte utövas i enlighet med en överenskommelse.

Avdrag i förväg eller i efterhand

Detta för över till frågan om avdrag skall ske i förväg, alltså med hänvisning till ett planerat umgänge eller i efterhand, på grundval av ett faktiskt utövat umgänge.

(*Planerat umgänge*) Den norska och den svenska regleringen erbjuder tydliga exempel för jämförelse i denna del. Enligt *norsk* rätt beaktas ett planerat umgänge som manifesterats antingen genom avtal mellan föräldrarna eller genom dom.

I de fall planerat umgänge inte utövas krävs för omprövning att avvikelser i umgänget skulle medföra minst 10 % förändring av underhållsbidraget. Kravet innebär en sträng begränsning av möjligheten till korrigering av underhållsbidraget i de fall det planerade umgänget inte utövas eller när utövat umgänge överstiger det planerade och motiveras av en önskan att göra systemet okänsligt för variationer i umgänget och därigenom uppmuntra till ett umgänge som inte onödigtvis begränsas av avtalet eller domen. Begränsning i möjligheterna till omprövning har förstås också fördelen att de administrativa kostnader som orsakas av ständiga omprövningar minskar.

I lagen regleras också bevisbördan för om umgänge utövats eller inte, något som borde kunna bidra till minskade konflikter mellan föräldrarna.

(*Utövat umgänge*) Den svenska huvudregeln om att avdrag för umgänge får ske efter utövat umgänge har samma fördelar som den norska regleringen vad gäller enkelhet och förutsebarhet. Det faktum att avdraget följer av antalet dagar som umgänge utövats kan dock leda till oenighet mellan föräldrarna när det gäller att fastställa vilket umgänge som har utövats. I Sverige uppkommer också administrativa kostnader genom sammankopplingen av underhållsbidrag med det offentlighetsliga underhållsstödet.

(*Sammanfattning*) Det finns inte några skäl som entydigt talar för val av lösning. Dock förefaller övervägande skäl tala för att ett planerat umgänge bör beaktas i första hand. En möjlighet att i efterhand på ett enkelt sätt korrigera avdragen med beaktande av faktiskt utövat umgänge är i så fall önskvärd.

Växelvis boende

Många av problemen med att hitta en rättvis ordning för umganges inverkan på bidragspliktens omfattning är aktualiserade också vid växelvis boende, deleordningar” eller ”delt bosted”. Ökningen av denna boendeform är mycket tydlig i *Sverige* där 18 % av barn med separerade föräldrar idag bor växelvis hos dem.

Det saknas, med undantag för *norsk* rätt, uttrycklig reglering i de nordiska länderna för fastställande av underhållsbidrag vid växelvis boende. I *Finland* används i praxis samma principer som vid fastställande av underhållsbidrag med beaktande av umgänge. I *Danmark*, *Island* och *Sverige* är det som huvudregel inte möjligt att fastställa underhållsbidrag vid växelvis boende; vardera föräldern förutsätts fullgöra sin underhållsplikt under den tid barnet bor hos den föräldern.

Ett sådant antagande är invändningsfritt när föräldrarna lever på ungefär samma ekonomiska standard och delar på alla barnets kostnader. Det kan däremot ifrågasättas för de fall den ena föräldern har en större ekonomiska förmåga än den andra liksom när den ena föräldern faktiskt betalar en större del av barnets fasta kostnader.

I och med att växelvis boende blir allt vanligare, ökar också behovet av en möjlighet att fastställa underhållsbidrag i dessa fall. Frågan är Hur? Det är inte givet att de principer som använts vid reducering av underhållsbidrag med hänsyn till umgänge utan vidare låter sig tillämpas vid växelvis boende.

Grunden för bidragsplikt vid växelvis boende

Växelvis boende aktualiserar de grundläggande förutsättningarna för åläggande av en bidragsplikt. I *Norge*, *Finland* och *Sverige* stadgas att underhållsbidrag skall fastställas i de fall en förälder inte bor tillsammans med barnet. Också enligt *dansk* och *isländsk* rätt torde detta i praktiken

vara gällande rätt. Problemet är att boendet inte kan läggas till grund för en bidragsplikt vid växelvis boende.

En alternativ grund för åläggande av bidragsplikt är försummelse av underhållsplikten. I *Danmark, Island* och *Finland* fastställs också, i den mån det förekommer, underhållsbidrag vid växelvis boende med hänvisning till försummad försörjning.

I *svensk* rätt finns också denna möjlighet men den används inte i praxis. Den bakomliggande tanken tycks vara att någon försummelse inte kan läggas en förälder till last i de fall föräldern faktiskt bor tillsammans med barnet.

I *norsk* rätt har man inte använt sig av försummelse som grund för bidragsplikten utan hållit fast vid boendet som huvudsakligt rekvisit för bidragsplikt. Underhållsbidrag vid växelvis boende fastställs enligt de vanliga beräkningsmetoderna för den tid barnet bor hos den ena föräldern (och därmed inte hos den andra). Den bakomliggande tanken kan beskrivas på följande sätt:

Barnets behov av underhåll kan kvantifieras beloppsmässigt. Kostnaden för att täcka barnets behov skall fördelas mellan föräldrarna efter vars och ens ekonomiska förmågor. En förälder med en bättre ekonomisk förmåga än den andra skall bära en större del av barnets kostnader. Barnets rätt till underhåll från var och en av föräldrarna efter deras respektive förmåga kan emellertid inte tillgodoses genom att den förälder som har den högre inkomsten ger barnet bättre – eller mer – mat och kläder. Endast hälften av barnets behov anses kunna täckas genom den faktiska omsorgen vid växelvis boende. Den förälder som har en högre ekonomisk förmåga får ta del i den hälft av barnets kostnader som annars skulle täckas av den andra föräldern.

Den *norska* modellen har fler fördelar. Den bygger på en tydlig fördelning av barnets kostnader och det schabloniserade beräkningssätt underlättar för föräldrarna själva att beräkna underhållsbidraget. En annan fördel är att beräkningen av underhållsbidraget vid växelvis boende sker på grundval av avtal om växelvis boende och således oberoende av hur boendet i praktiken ordnats. Samtidigt förutsätter modellen att föräldrarna verkligen tar lika del i barnets kostnader, också i dem som inte är direkt knutna till umgänget, t.ex. barnomsorgsavgift.

Om omfattningen av växelvis boende ökar kommer det att finnas behov av en reglering av barnets underhåll också för dessa fall. Enligt min uppfattning framstår grunderna för den norska regleringen på det här området som en bra utgångspunkt för ett fortsatt arbete i övriga nordiska länder. Det finns därför all anledning att närmare följa hur detta nya system fungerar i praktiken.

Slutord – Tid är inte pengar

Det är inte någon lätt uppgift att åstadkomma ett väl fungerande system för hur umgänge skall tillåtas inverka på underhållsplikten. Förutom frå-

gor rörande den tekniska utformningen av regleringen har vi här att göra med åtminstone tre principiella frågor: Fördelningen av barnets normala kostnader; Fördelningen av den ökning av barnets kostnader som följer av att barnet i större eller mindre omfattning har två hem samt till sist och inte minst: Hur främjar vi barnets kontakt med båda föräldrarna. Det kan finnas anledning att hålla isär dessa frågor.

Utgångspunkten för den rättsliga regleringen av underhållsplikten är att barnets kostnader skall fördelas mellan föräldrarna efter vars och ens förmåga. Med en sådan utgångspunkt borde det vara uppenbart att umgänge eller växelvis boende inte i sig direkt kan medföra ett avdrag på underhållsbidraget. Barnets kostnader betalas inte med tid utan med pengar! Den norska regleringen förefaller vara tydligast i detta avseende, men kan nog förbättras.

En första åtgärd för att kunna åstadkomma ett fungerande system vore att närmare undersöka hur kostnaderna för barnet faktiskt fördelas mellan föräldrarna. Förenklat uttryckt är det inte säkert att den som har barnet halva tiden också betalar hälften av barnets kostnader. För att uttrycka sig än mer konkret, det är inte givet att den som har barnet halva tiden köper varannan vinteroverall. Barn har dessutom kostnader som inte är direkt knutna till faktisk omsorg, exempelvis för barntillsyn eller fritidsaktiviteter. Sådana kostnader betalas inte alltid av föräldrarna gemensamt efter vars och ens förmåga, utan ofta av den ena föräldern. I många fall torde det också vara den ena föräldern som står för inköp av exempelvis kläder eller datorutrustning. De lösningar vi har idag tar inte hänsyn till detta.

Även om man skulle kunna utgå ifrån att barnets kostnader fördelas efter vistelsetid hos respektive förälder är det inte givet att detta är en praktisk eller önskvärd ordning. Det kan vara ekonomiskt rationellt att en av föräldrarna står för vissa av barnets kostnader. En lösning skulle kunna vara den möjlighet som finns i Finland att efter en bedömning av ekonomisk förmåga precisera vem av föräldrarna som skall stå för vissa kostnader, exempelvis sådana som kan ses som oberoende av umgänge, såsom avgift för barnomsorg, kläder eller fritidsaktiviteter. De kostnader som därefter återstår är i huvudsak sådana som är kopplade till barnets dagliga behov och som därför kan fördelas mellan föräldrarna efter umgängestid.

Ett väl fungerande system förutsätter också att man tydliggör den verklighet som skall regleras. Separerar föräldrarna får barnet högre kostnader. Resekostnader är ett utmärkt exempel på sådana ökade kostnader, som också är de enda som uppmärksammas av lagstiftarna. Tyvärr förefaller man i praktiken vara ganska ovillig att faktiskt fördela sådana kostnader mellan föräldrarna efter förmåga även när rättslig möjlighet finns.

De uträkningar vi använder oss av borde därför justeras för att inkludera kostnaderna för två boenden. De standardbudgetar som används i norsk och svensk rätt för att beräkna barns kostnader beaktar inte detta.

Det innebär att de umgängesavdrag som idag medges, i många fall bara täcker de ökade kostnader som följer av att föräldrarna inte bor tillsammans. Ansvar för barnets standard-kostnader ligger därmed kvar hos boföräldern som ändå får vidkännas ett avdrag på bidraget. Här har vi orsaken till uppfattningen att det finns något att vinna respektive förlora på umgänge och därmed källan till många konflikter.

Ju mindre konflikter om pengar mellan föräldrarna efter en separation, desto bättre blir förutsättningarna för att barnet skall ha en fortsatt nära och god relation med dem under sin uppväxt. Men för att åstadkomma ett regelsystem som förhindrar stridigheter om barns försörjning är det enligt min mening nödvändigt att särskilja behovet av kontakt från behovet av försörjning. Fördelningen av barnets kostnader är en fråga som måste behandlas för sig, och främjandet av umgänge för sig. Tid är faktiskt inte pengar när vi talar om umgänge med barn!

2.5.2 Kommentarer ved høyesterettsadvokat Valborg Snævarr, Island

Fru ordförande,

Jag vill börja med att tacka Anna Singer för ett mycket upplysande inlägg. Jag har varit verksam advokat under de sista femton år men innan dess var jag förskollärare. Det blev därför en naturlig utveckling att barnrätten och familjerätten hamnade på mitt bord som advokat. Jag sitter i Justitieministeriets Familjerättskommision som skrev det förslag till en ny barnlag, som Alþingi gjorde till den gällande lag nr. 76/2003 men jag talar här i dag på egna vägar, det är mina privata åsikter som framkommer i mitt tal, grundade på min praktiska erfarenhet.

Först vill jag tacka för möjligheten att vara med här i dag. Under mina förberedelser har jag läst på i dom mycket viktiga böckerna vi har här och för mig har det öppnat möjligheten att veta mera om finnsk rätt som jag tycker har många goda lösningar. Av någon anledning är den danska, svenska och norska rätten mera tillgänglig för oss islänningar.

Resekostnader

Om vi först ser på resekostnader då omfattar den nya isländska lagen resekostnader i samband med umgänge men det fanns inte i den äldre lagen från 1992. Efter den nya lagen är det i första hand Sýslumaður, sysselmanden, det administrativa organ som behandlar tvister angående umgänge och underhåll, utan i de fall som dessa frågor är en del av en tvist om barns vårdnad. I de fall kan domstolen i sin dom också bestämma hur umgänge och underhåll skall vara.

Huvudregeln ang. resekostnader är fortfarande den att umgängesföräldern skall betala resekostnaden om inte parterna har avtalad annat eller om Sysselmanden har avgjort en delning, grundad på barnets bästa efter en undersökning av föräldrarnas finansiella och sociala ställning. Om

umgängesföräldrarnas finansiella status är mycket dålig kan detta vara den enda vägen för barnet att åtnjuta umgänge med den föräldern.

Detta är en mycket viktig lagändring, det tror jag alla kan vara överens om, speciellt i de tilfällen när barnet och umgängesföräldern inte bor i samma land, där det kan vara frågan om stora summor.

Och detta är ju speciellt viktigt för barn som bor på Island - en ö långt ute i Atlanten - där det endast kan vara frågan om att flyga. Och unga barn flyger ju inte ensamma, det skall också betalas för en vuxen med barnet. Det samma gäller ju längre tågresor och flera tilfällen kan man tänka sig.

Många barn, åtminstone på Island, har föräldrar boende i ett annat nordiskt land och den nya regeln kommer att tillämpas säkerligen mest för resor inom norden – bestämmelser om resekostnader har då den biföljd att främja det nordiska samarbete!

Jag är helt enig med Anna Singer att övervägande skäl talar för att en sådan möjlighet lagfästs i alla nordiska länderna. I det sammanhanget borde man överväga, om det skall ha någon vikt vid avgörelsen, vem av föräldrarna flyttat bort, om resekostnader tillkommer av den anledning. Det har många av mina klienter tyckt varit rättvist och sagt: Varför skall jag betala kostnaderna när det var hon som bestämde sig för att flytta med barnet till ett annat land! Och det måste man ju vara enig med att kan vara orättvist.

Umgängesavdrag

När det kommer til frågan om umgängesavdrag – ja, då blir det mera komplicerat. Jag är inte övertygad om att umgängesavdraget är till barnets bästa. Visserligen låter det rättfärdigt för föräldrarna, dvs. först och främst för umgängesföräldern, men barnrättens regler skall ju alltid grundas på barnets bästa och hur vi säkrar det. Inte vad är bäst eller rättvist för föräldrarna och där har vi ju den viktiga europeiska grundregeln att när föräldrarnas intresse och barnets bästa inte överensstämmer måste vi välja barnets bästa. Men det är klart att problemet är att vi måste vara eniga om definitionen av barnets bästa och där har vi tydliga olika idéer!

Jag tycker umgängesavdrags systemet är för mycket föräldrainriktad – inte tillräckligt barninriktad. Och jag är inte enig med att avdrags systemet främjar frivilliga överenskommelser och umgänge.

Mina åsikter grundas evt. av den isländska traditionen när det gäller underhåll till barn och den grundregeln Högsta domstolen utgjorde för många år sedan när rätten fastslog att underhållsbidraget tillhör barnet. Detta kommer uttryckligt fram i den nya barnlagen.

Den isländska ordningen innebär att alla barn får s.k. enkelt underhållsbidrag, oberoende av föräldrarnas ekonomiska förhållande. Det rättfärdiga med detta system är att alla barn får åtminstone det samma bidraget – också de barn som bor lika mycket hos begge föräldrar. Det är obligatoriskt i alla tilfällen när föräldrarna flyttar ifrån varandra att besluta om bidrag till det förälder som har barnet boende och störrelsen av det

bidrag. I de fall bidragsföräldret har mera tillgångar kan det bli frågan om ökat underhållsbidrag, en fjärdedels, dubbelt eller högre - vad som anses passa med hänsyn till inkomster och andra omständigheter.

Dom bidragspliktiga tycker det enkla bidraget är för högt men bostadsföräldrarna tycker det är för lågt, men grundtanken är ju att bostadsföräldern också underhåller barnet med samma summa. Man utgår ifrån att barnet är i umgänge med bidragsföräldret så det är inräknat i bidragssummen från början.

I Justitieministeriets nyaste bestämmelser angående ökad underhållsbidrag, framkommer att hänsyn skall tas till umgänget när vårdnaden är gemensam och barnet har en utvidgad umgänge med den bidragspliktige. Enligt det skall bostadsföräldern inte bevilgas ökat bidrag i dessa fall. Detta är i god överensstämmelse med de synpunkter jag hörde hos de isländska sakkunniga jag diskuterade dessa frågor med, innan seminariet, som jag kommer närmare in på senare.

”Hur mycket värd är en dags umgänge”, denna fråga kom fram i Anna Singers inlaga. Detta tycker jag är en otrevlig fråga som dessutom inte går att svara på. Detta är helt beroende av omständigheter i vart och ett tillfälle, om vi skall svara på frågan från barnets synpunkt. Jag tycker inte vi skall tackla problemet ifrån denna vinkel och försöka värdera umgänget til pengar. Det synspunktet tycker jag är farligt.

Jag är mycket skeptisk på att umgängesavdraget är i enighet med barnets bästa eftersom risken för umgängestvister kommer att ökas oerhört mycket om nu parterna har ekonomisk motiv av umgänget, som Anna Singer påpekar visserligen i sin inlaga. Den bidragspliktige kan gång på gång kräva mer umgänge och bostadsföräldern kommer inte att vilja ökande umgänge och umgängestvisterna blir allt svårare.

Ökad risk för tvist mellan föräldrarna kan aldrig främja barnets bästa. Den lösning att begränsa möjlighet för omprövning av umgänge tror jag inte är passande eftersom för barnets del är det väldigt viktigt att den möjlighet skall var öppen, för de fall där barnets bästa verkligen kräver ändring.

Anna Singer säger att risken för att ekonomiska hänsyn kommer att styra umgängets omfattning måste motverkas på ett annat sätt. Men hur, frågar jag – hur?

Jag har ingen lösning till det problemet och kan faktist inte se att någon lösning kan finnas, som vi kan reglera genom lagstiftning, eftersom det handlar ju först och främst om människor och deras inställning. Hur skall vi stoppa kverulanterna? Detta är ett problem som vi måste ta ett mycket stort hänsyn till om vi skall komma fram till en lösning som är barninriktad, som bygger på hänsynet till barnet.

Jag har tänkt en del på orsaken till att jag en annan syn på detta än min mycket lärda kollega? Anna Singer nämner risken för umgängestvister men jag kan inte se av hennes konklusioner att detta skall ha någon större betydelse i sammanhanget.

Ligger förklaringen i att vi bor i olika samhällen, altså en kulturell förklaring – eller det faktum att vi är verksamma i olika förhållanden. Jag jobbar ute på fältet – jag upplever alla dom förfärliga sakerna, jag jobbar med människorna som reglerna skall tillämpas på, jag bekymrar mig för barnen och gör mitt bästa för att hjälpa föräldrarna inse vad som är bäst för barnen – ofta med ett mycket dåligt resultat tyvärr.

Jag kan inte se avdragsreglerna fungera i det samhälle där jag är verksam. Och jag är inte ensam i detta. På grund av mina bekymringar gjorde jag en mycket informell undersökning, bland de hälsta specialister på fältet i mitt hemland, bland advokater, sysselmend och domare, psykologer (och faktisk några bidragspliktiga män). Alla var eniga, man var skeptisk på avdragsreglerna och skeptisk på att blanda ihop umgänge och underhåll på det viset att avdrag skall ske pr. umgängesdygn i principet. Risken för ökade och ännu svårare umgängestvister var den röda tråden i deras uttalanden.

Men om vi, genom lagharmoniseringen, skulle vara tvungna att ta upp avdragsreglerna skulle jag rekommendera att man arbetar utifrån norska modellen och utgå ifrån reglerna om planerat umgänge. Faktiskt utövad umgänge som svenskarna grundlägger avdragsreglerna på – ja, den tanken kan jag faktiskt inte tänka till slut!

Men det norska systemet har, som Anna Singer påpekat, ingen rättvis lösning på vad som skall ske i de fall umgänge inte utövas i enlighet med överenskommelse, umgänget blir antingen för litet eller för mycket under längre eller kortare perioder. De stränga reglerna, om att 10 % avikelse krävs till, för möjlighet till korrigerig, gör att systemet blir oprecist – och kan fungera som orättvist. Detta kan jag tänka mig kan leda til föräldrarna blir osams och där med måte vi finna bättre lösningar.

Jag har sympati för det finska systemet som verkar på mig som mera inriktad på barnets behov.

Växelvis boende

När det gäller växelvis boende anser jag att det endast kan komma på tal om parterna är eniga om detta och att den ordningen är förenlig med barnets bästa och det samma gäller också gemensam vårdnad. Men växelvis boende kräver väldigt gott samarbete mellan föräldrarna, bl.a om underhåll. Frågan är, om inga bidrag betalas och meningen vore att parterna delar kostnader, och ingen är direkt ansvarig för inköp av kläder, skola eller fritidsintressen – kan man då vara säker på att barnet verkligen får det som det behöver? Kanske kan man aldrig vara säker på det och svårt för lagstiftaren i att säkra detta i praxis.

Men å andra sidan om inte parterna kan enast om hur man delar kostnaderna, dvs. om man delar til hälften eller efter inkomst, ja då tror jag inte det finns grundlag för växelvis boende. Om föräldrarna inte kan enast om detta finns inte den goda enigheten som krävs till att denna typ av boende skall främja barnets besta. Av denna grund anser jag inte speciellt

behov för regler om underhållsregler i dessa tilfällen. På den vägen uppmontras parterna att verkligen enas om allt som angår deras barn.

Men om det nu blir resultatet att utföra regler är jag enig med Anna Singer att den norska modellen ger en bra utgångspunkt för fortsatt arbete i andra nordiska länder ifallet harmonisering.

I denna anledning dyker upp frågan: Vilka är det som behöver lagar om barns underhåll?

I de tilfällen där föräldrar är eniga om vårdnad och att utvidgad umgänge är i barnets intresse – i flesta dessa fall kan föräldrar också enas om delning av barnets kostnader och underhållets storlek. Detta kan vi se i praxis.

Reglerna riktar sig först och främst till de tilfällen när man inte kan enas och advokater, domstolar och administrativa organ behövs för att bestämma hur det skall förhålla sig med dessa saker. Samarbete i framtid kan det bli svårt med när man först har varit där och i otroligt många fall håller dessa föräldrar på med att ständigt igen behöva nya bestämmelser, saker til ändring av umgänge, underhåll och vårdnad fortsätter. Advokaten plockar fram saken igen och igen!

Skall vi ha lagharmonisering angående barns underhåll - då inkluderar jag inte regler angående resekostnader - men själva underhållet – de dagliga kostnader?

I de nordiska länderna har man ju olika regler angående offentligt stöd til barnfamiljer, olika regler angående kostnader för barnhem och skolor – olika omgivningar för barnfamiljer över huvud tagit - vare sig det handlar om den traditionella barnfamilj eller det ensamstående förälder. Anna Singer stannade också vid denna punkt som kunde begränsa möjligheten til harmonisering. Frågan är om inte denna punkt också måste kartläggas grundigt innan man går vidare i att ta afstånd til frågan om lagharmonisering just angående barns underhåll.

Jag skulle kunna tänka mig att försöka lagharmonisering ang. alla andra aspekter av barnrätten - det skulle i alla fall vara spännande att fullgöra ett kompromiss förslag til den nordiska barnlagen för att diskutera i en grupp som denna. Men jag är inte fullt ut övertygad när det gäller underhållsreglerna, grundad på de synpunkter som jag har nämnt – och att man har tydligen också har så mycket olika syn på denna punkt i de nordiska länderna.

Alla de isländska experter som jag nämnde förr i min inlaga var eniga om att det är mycket varsamt att blanda ihop barns underhåll och antal umgängesdygn. Hänsyn skall tas til umgänget på ett annat sätt.

2.5.3 *Kommentarer ved professor dr. juris Gudrun Holgersen, Norge*

1 Innledning

I de foregående innleggene ble uttrykket ”rettferdighet” brukt en rekke ganger. Anna Singer stiller bl.a. opp som en målsetting for reguleringen

av samvær og økonomi, å finne rettslige løsninger som oppfattes som rettferdige og forutsigbare. Det er kanskje ikke tilfeldig at spørsmål om rettferdighet kommer opp straks økonomi er inne i bildet. Som Anna Singer så klart har betont: Barn tar tid *og* koster penger, og barn koster samlet *mer* penger når foreldrene bor hver for seg enn når de bor sammen. Disse utgiftene må fordeles mellom foreldrene etter en eller annen norm. Samtidig vil vanligvis også hver av foreldrene ha høyere utgifter til eget hushold når de bor hver for seg enn når de bor sammen. Selv om foreldrene av hensyn til barnet aksepterer en viss begrensning av egen økonomisk handlefrihet, vil det lett kunne oppstå uenighet og strid om hvordan den økonomiske byrden knyttet til forsørgelse av barnet bør fordeles, og om hva som er ”rettferdig” i denne sammenheng.

Det er da neppe til å undres over at barnebidragsordningen i Norge har blitt endret en rekke ganger, og at det har vist seg vanskelig å komme frem til en ordning som har kunnet aksepteres av alle parter som rettferdig og rimelig. Den gjeldende ordningen er resultatet av en lang prosess. Utviklingen har gått fra skjønnsmessig fastsettelse av bidraget, via praksis som etter hvert ble mer og mer standardisert, og til en ordning hvor bidraget ble fastsatt til en bestemt prosentandel av bidragspliktiges inntekt (først som en prøveordning i noen fylker, og deretter, fra 1989, som en helt generell ordning). Den nå gjeldende ordningen har vært i kraft fra 1. oktober 2003 (fastsatt ved lovendring av 15. juni 2001 nr. 37), og innebærer en betydelig prinsipiell omlegging. Nå tas det utgangspunkt i antatte og standardiserte kostnader ved å ha barn, og deretter fordeles disse utgiftene mellom begge foreldrene i samsvar med inntekten til hver av dem. (Hovedreglene er slått fast i lov om barn og foreldre av 8. april 1981 nr. 7 § 71, med nærmere regulering i forskrift av 15. januar 2003 nr. 123.)

Om dette innebærer at man nå har funnet den ”endelige” løsningen på hva som er en rimelig og rettferdig barnebidragsordning, gjenstår å se. Det er i hvert fall neppe å vente at alle detaljene innenfor ordningen har funnet sin endelige utforming. Temaet vi nå behandler, gjelder bare enkelte sider ved spørsmålet, men noen sentrale og praktisk viktige sådanne. Jeg skal i det følgende gi noen kommentarer til enkelte spørsmål om reiseutgifter ved samvær, og om samvær og bidrag. Spørsmål om bidrag ved delt bosted lar jeg ligge, utover å si at den reguleringen vi har i Norge, som innebærer at det kan bli aktuelt med et visst bidrag fra den av foreldrene som har høyest inntekt, etter min mening er en naturlig og logisk konsekvens av den ordningen som er valgt for bidrag generelt.

2 Reiseutgifter ved samvær

Den nå gjeldende norske løsningen går ut på at også disse kostnadene deles mellom foreldrene i samsvar med størrelsen på inntekten deres (dette følger nå av barneloven § 44, og har vært gjeldende fra 1. januar 2002). Selv synes jeg dette er et riktig utgangspunkt, som understreker at begge foreldrene har plikt til å medvirke til at samvær faktisk kan gjennomføres.

Det kan likevel fastsettes en annen ordning dersom særlige grunner gjør det rimelig. I forarbeidene finner vi noen retningslinjer om hva som skal til for at kravet om særlige grunner skal være oppfylt (se Ot.prp. nr. 43 (2000-2001) s. 103 pkt. 18.3). Det fremholdes at det bl.a. kan legges vekt på foreldrenes økonomi, reisevei og reisemåte, at det skal foretas en helhetlig vurdering av hver av foreldrenes totale situasjon, og at det også i denne sammenhengen skal legges vekt på hva som fremstår som den beste løsningen for barnet. Det presiseres også at det at den ene av foreldrene flytter, som regel ikke alene vil utgjøre noen grunn til å gå bort fra hovedregelen om fordeling av utgiftene. Adgangen til å gjøre unntak fra hovedregelen omtales som en unntaksregel for å unngå særlig urimelige resultater. Hvordan dette vil bli praktisert, gjenstår likevel å se. Jeg kjenner ikke til noen rettspraksis om dette spørsmålet.

Jeg vil likevel nevne én annen side ved spørsmålet om reiseutgifter ved samvær, som har vært oppe i en lagmannsrettssak (Hålogaland lagmannsrett, dom av 12. oktober 2004, LH-2004-12511). Saken gjaldt av fortolkningen av begrepet "reisekostnader ved samvær". Konkret dreide det seg om en situasjon hvor samvær foregår på barnets bosted slik at det er den voksne samværsberettigede som reiser. Spørsmålet var om denne voksne personens reiseutgifter var å anse som reisekostnader ved samvær. På grunnlag av ordlyden alene, kan det være nærliggende å legge til grunn at dette omfattes. Retten la likevel til grunn at det bare tas sikte på utgifter som påløper når barnet selv reiser, dvs. barnets egne reiseutgifter og eventuelt utgifter til reise for ledsager når barnet ikke kan reise alene. Retten viste til at reiseutgiftene til den voksne parten ofte ville bli vesentlig høyere enn kostnadene ved barnets reise, og uttalte bl.a.: "Rettsanvendelsesspørsmålet som foreligger antas å ha slik vesentlig betydning for familieøkonomien, at lovgiver uttrykkelig bør avklare hva som skal gjelde."

Dersom regelen er eller skal være slik lagmannsretten her har lagt til grunn, vil det nok i noen tilfeller kunne føre til urimelige resultater, som også vil kunne gå ut over barnet og redusere muligheten for at barnet får oppfylt sin rett til samvær. I denne sammenheng kan jeg også vise til en undersøkelse som er referert i Ot.prp. nr. 103 (2004-2005) s. 12, hvor det bl.a. fremgikk at 23 prosent av samværsfedrene ikke hadde hatt samvær med barnet siste måned, og 20 prosent av disse igjen begrunnet dette med: "Jeg hadde ikke penger til reise".

Det kan nok stilles spørsmål ved om det ikke i hvert fall burde foreligge en mulighet for å pålegge deling av utgiftene også i slike tilfeller, ut fra det overordnede hensynet til barnet, og for å legge forholdene best mulig til rette for og at samvær faktisk kan gjennomføres.

3 Samværets betydning for bidraget

3.1 Utgangspunkt

Anna Singer stiller opp som det grunnleggende spørsmål om det er rimelig med en ordning der samvær påvirker bidragsplikten. Hun trekker frem hovedargumentene for at dette bør gjøres, og viser også til at dette oppfattes som rettferdig av mange som berøres. Jeg er selv klar tilhenger av prinsippet om at samvær på en eller annen måte må tas i betraktning i forbindelse med bidragsfastsettelse, uten at jeg skal gjenta argumentasjonen. Det kan nok samtidig være noe delte meninger om dette, men mine kommentarer i det følgende bygger på en forutsetning om at det bør tas hensyn til samvær. Spørsmålet er da den nærmere utformingen av ordningen, ikke minst sett i lys av et siktemål om at partene skal oppfatte den som rettferdig.

Med utgangspunkt i den norske ordningen som nå inneholder en detaljert regulering på dette feltet, skal jeg først kort kommentere spørsmålet om hvordan fradrag for samvær skal beregnes, og deretter vil jeg ta opp noen sider ved spørsmålet om hvordan det best kan sikres at det er det faktiske omfang av samværet som legges til grunn for fradraget.

3.2 Beregning av fradraget

I Norge gjøres det et direkte fradrag i bidraget for antall samværsdager (jf. Anna Singers redegjørelse for inndelingen i samværsklasser i den norske ordningen), ut fra det prinsipp at fradraget skal samsvare med de løpende utgifter til barnets forbruk under samværet: mat og drikke, helse- og hygieneartikler, utgifter til lek og fritid og til transport (jf. Ot.prp. nr. 43 (2000-2001) s. 61 pkt. 7.4.2.3). Det tas altså sikte på løpende utgifter som bæres av den av foreldrene barnet til enhver tid befinner seg hos, slik at fradraget tilsvarer besparelsen for den av foreldrene som barnet bor fast hos.

Det er beregnet faste satser for ulike aldersgrupper av barn, på grunnlag av Statens Institutt for Forbruksforskning standardbudsjett for forbruksutgifter. Et problem i denne sammenheng er likevel det som Anna Singer har påpekt, om at barn samlet koster *mer* når foreldrene ikke bor sammen og barnet veksler mellom å oppholde seg hos hver av dem. Dette er det ikke tatt hensyn til ved denne beregningen. Men selv om vi ser bort fra dette problemet, er det ikke sikkert at foreldrene mener fradraget faktisk korresponderer med henholdsvis påløpte og innsparte utgifter. Da får vi uansett problemer med siktemålet om at foreldrene skal oppfatte ordningen som rettferdig og rimelig, samtidig som økonomiske motiver vil kunne spille inn når samvær skal avtales.

3.3 Omfanget av det samvær som skal legges til grunn for fradrag

Ett av de spørsmål Anna Singer drøfter, er om samværsfradrag bør fastsettes på forhånd med utgangspunkt i avtalt eller fastsatt samvær, eller i

etterhånd på grunnlag av faktisk gjennomført samvær. Jeg er enig i hennes konklusjon om at det må tas utgangspunkt i planlagt samvær, noe som også den norske ordningen bygger på. Men det største problemet blir da om og hvordan det kan foretas korrigeringer når det viser seg at faktisk samvær avviker fra det som var planlagt. Jeg er også på dette punktet ubetinget enig med Anna Singer når hun fremholder at det må være mulig på en enkel måte å foreta korrigering i etterhånd, når faktisk samvær ikke samsvarer med det tidligere planlagte samværet. I praksis synes det meste av kritikken i Norge å ha vært knyttet til nettopp dette spørsmålet, og jeg skal se litt på hvordan dette problemet er søkt løst i den norske ordningen.

Utgangspunktet er at det gis fradrag for skriftlig avtalt eller fastsatt samvær (barneloven § 71). Foreligger det ingen skriftlig avtale, gis det ikke noe samværsfradrag. Muntlige opplysninger om samvær oppfattes som for usikkert til å bygge på. Partene kan selvsagt selv avtale fradrag i samsvar med det samvær som praktiseres, men blir de ikke enige, er det den samværsberettigede som har søksmålsbyrden, dvs. som må gå til sak for å få fastsatt samvær. Når samvær da blir fastsatt, vil også grunnlaget for fradrag i bidraget være fastsatt. På dette punktet tror jeg neppe reglene bør eller kan være annerledes.

Den nærmere reguleringen for tilfeller hvor faktisk samvær avviker fra det planlagte, er noe forskjellig etter som samværet bygger på en skriftlig avtale uten tvangskraft på den ene siden, eller på en skriftlig avtale med tvangskraft, rettsforlik eller offentlig fastsettelse på den andre siden, jf. forskriftens § 9.

Utgangspunktet er i begge tilfeller at det gis samværsfradrag i tråd med det som er avtalt eller fastsatt. Videre må det i begge tilfeller gjelde at dersom det i praksis utøves *mer* samvær, vil ikke dette i seg selv føre til at samværsfradraget i bidraget blir forhøyet. Hvis ikke partene blir enige seg imellom, vil det være opp til den samværsberettigede å søke å få ny fastsettelse av samvær i samsvar med det som faktisk utøves, slik at denne fastsettelsen deretter vil kunne legges til grunn for nytt vedtak om samværsfradrag. Det er altså fortsatt den samværsberettigede som har søksmålsbyrden. Dette innebærer bl.a. at det kan tenkes tilfeller hvor den samværsberettigede av økonomiske grunner vil kunne være tilbakeholden med å praktisere mer omfattende samvær enn det som i utgangspunktet er fastsatt, selv om forholdene ellers skulle ligge til rette for det.

Problemet er likevel først og fremst knyttet til situasjoner hvor det faktisk utøves mindre samvær enn det som er avtalt eller fastsatt. Så lenge fradrag gis i samsvar med avtalt/fastsatt samvær, vil det si at bidragsutbetalingen blir mindre enn den skulle ha vært. Her vil det være den av foreldrene som barnet bor hos, som vil ønske en justering.

Fremgangsmåten for å få korrigert samværsfradraget er ulik i de to hovedsituasjonene.

I den første situasjonen – avtale uten tvangskraft - er det ikke nødvendig å gå veien om noen formell endring av avtalen for å kunne få endret

bidragsbetalingen. Bidragsmottaker er her gitt en sterkere stilling. Hvis vedkommende påstår at det faktisk foregår mindre samvær, skal dette legges til grunn med mindre den andre, bidragsbetaleren, klart beviser at samværet har et omfang som tilsvarer den aktuelle samværsklassen. Det er altså i og for seg ikke nødvendig å gå til noen sak om selve samværet for å få dette offentlig fastsatt. Påstander og bevis vil vurderes i forbindelse med bidragsfastsettelsen. Men bevisbyrden ligger altså på bidragsbetaleren.

I den andre situasjonen, hvor samværet følger av avtale med tvangskraft, rettsforlik eller offentlig fastsettelse, er regelen annerledes. Her gjøres det fradrag i bidraget i samsvar med det som er avtalt/fastsett, med mindre bidragsmottaker klart beviser at avgjørelsen ikke kan legges til grunn for fradraget. Her legges altså bevisbyrden på mottaker.

Dersom resultatene av bevisvurderingen blir at tidligere avtale eller fastsettelse ikke kan legges til grunn, er utgangspunktet at det ikke gis noe samværsfradrag, ettersom det ikke lenger foreligger noe klart grunnlag for slikt fradrag. Samværsfradrag på nytt grunnlag kan likevel bli gitt dersom den som har fått medhold i sitt krav om endring, skriftlig bekrefter at det blir praktisert samvær etter en lavere samværsklasse. Blir dette ikke gjort, vil altså ikke fradrag kunne gis før det eventuelt foreligger en ny avtale eller fastsettelse om samvær. Det er da opp til den samværsberettigede å eventuelt ta initiativ til en ny sak for å få ny fastsettelse av samvær.

Om disse reglene tilfredsstiller kravene til enkel mulighet for korrigering når faktisk samvær avviker fra det planlagte, kan nok diskuteres. Det kan uansett være grunn til å foreta en nærmere vurdering og evaluering når reglene har fått virke en tid.

Ett spørsmål jeg også finner grunn til å nevne her, er om reglene omfatter alle tilfeller hvor samvær faktisk utøves i mindre omfang enn det som er avtalt eller fastsett, uansett hva som er grunnen til dette. Det kan i praksis dreie seg om alt fra tilfeller hvor det er den samværsberettigede som ikke stiller opp, til tilfeller hvor bostedsforelderen aktivt hindrer samvær. Det kan også være tilfeller hvor begge foreldrene aktivt prøver å tilrettelegge for samvær, men hvor barnet selv absolutt nekter, og det kan også være mer sammensatte grunner.

Formelt trekkes det ikke noe skille i reglene ut fra hva som er grunnen til det reduserte samværet. Ettersom formålet med samværsfradraget er direkte knyttet til henholdsvis påløpte og innsparte utgifter, kan dette i og for seg synes logisk nok. Den samværsberettigede har rent faktisk ikke de løpende utgiftene til barnets forbruk når samvær ikke utøves, samtidig som disse utgiftene må dekkes av bostedsforelderen også i de periodene barnet skulle ha vært sammen med den andre. Og i forbindelse med bidragsfastsettelsen isolert sett vil det neppe være mulig for myndighetene i særlig grad å gå inn og undersøke årsaksforholdene nærmere.

Men samtidig kan dette virke klart urimelig i tilfeller hvor det er bidragsmottaker selv som aktivt hindrer samværet. Må reglene likevel forstås slik at en bidragsmottaker som direkte saboterer samværsretten, skal kunne komme og kreve høyere utbetaling av den samværsberettigede, under henvisning til at samvær faktisk ikke utøves?

Ut fra forarbeidene synes det klart at det først og fremst tenkes på tilfeller hvor det er den samværsberettigede som ikke stiller opp (se for eksempel Ot.prp. nr. 43 (2000-2001) s. 60 pkt. 7.4.2.1, hvor det vises til tilfeller hvor bidragsmottaker ”bestriker at samværsavtalen følges opp av bidragspliktige”). I hvert fall i den andre av de to hovedsituasjonene, dvs. når det foreligger en skriftlig avtale med tvangskraft, rettsforlik eller offentlig fastsettelse, vil jeg tro at en i praksis vil være tilbakeholden med å fjerne samværsfradraget etter disse reglene, hvis det fremgår rimelig klart at samværsberettigede gjør alt han kan for å følge opp, men samværet boikottes av bidragsmottaker. Regelverket samlet er jo ment å bidra til at samværsretten respekteres og til å sikre den faktiske gjennomføring av samvær. Den rettslige situasjonen synes likevel ikke helt avklart på dette punktet, og det er mulig at det aktuelle spørsmålet burde vært regulert mer eksplisitt.

4 Avsluttende vurdering

Hvordan fungerer den norske ordningen i praksis? Den er fortsatt forholdsvis ny, og noen omfattende evaluering har ikke vært foretatt ennå. Det er vanskelig å gi noe klart svar på om partene oppfatter ordningen som rimelig og rettferdig. Det har likevel vært en viss kritikk i media, særlig den første tiden. Ifølge noen avisoppslag har samværsfedre klaget og hevdet at de har mer samvær enn tallene viser, at de ikke blir trodd på sin versjon av samværets omfang, og at det er mødrenes versjon som legges til grunn.

Det har samtidig vært fremholdt fra myndighetenes side at det har vært få formelle klager over bidragsfastsettelsen etter de nye reglene, og dette tas til inntekt for at systemet generelt sett fungerer greit. Men som utgangspunkt kan dette i høyden vise at reglene rent faktisk anvendes på en korrekt måte, og det er ikke noe mål på oppslutningen om ordningen som sådan. Dersom bidraget er fastsatt i samsvar med regelverket, nytter det jo ikke med noen klage uansett hvor urettferdig man måtte mene at resultatet er blitt. Akkurat når det gjelder samværsfradraget og de bevismessige vurderingene som må foretas ved spørsmål om korrigeringer ved avvik mellom planlagt og faktisk samvær, kan en likevel tenke seg at en klagemulighet kan ha større reell betydning. Det er likevel ikke så lett å trekke noen klare konklusjoner ut fra det forhold at det i praksis ikke fremsettes mange klager.

Den gjeldende norske ordningen er resultat av omfattende og langvarige utredninger og diskusjoner, men jeg tror likevel ikke at den ”endelige løsning” er funnet, i hvert fall ikke i alle detaljer. Anna Singer gir uttrykk

for enighet i en rekke av de prinsippene den norske ordningen bygger på, samtidig som hun mener at ordningen nok kan forbedres. Jeg slutter meg til dette. Det er grunn til å følge nøye med i utviklingen, og vi må være åpne for at det etter hvert kan bli aktuelt med endringer og justeringer. Samtidig kan det være for ambisiøst å tro at vi skal kunne finne løsninger som tilfredsstillende alle ideelle krav sett fra begge parter side, på et område som dette hvor partenes interesser kan være ganske sterkt motstridende. Det ideelle målet bør likevel være å finne mest mulig rimelige og rettfærdige løsninger som kan få størst mulig oppslutning fra de berørte parter.

2.6 Oppsummerende avslutning* ved ekspedisjonssjef Inge Lorange Backer, Norge

Dagens seminar har vært annet ledd i seminarrekken for å presentere det store nordiske familierettsprosjektet i Nordisk ministerråds regi. Dette prosjektet har vært en hovedsatsing for ministerrådets embetsmannskomite for lovgivningsspørsmål (EK-Lov) i de senere år.

Jeg vil gjerne benytte anledningen til å rette en varm takk til dem som i første rekke står bak Nordisk børnerett I & II – Anders Agell, Anna Singer, Peter Lødrup og Svend Danielsen, og i tillegg en takk til Svend Danielsen for hans komparative analyse av engelsk, skotsk og australsk barnelovgivning, sammen med en redegjørelse for overveielser i Canada, i en egen bok som er utgitt i samme serie som de øvrige.

Oppgaven er nå: Hvordan skal vi best utnytte det materialet og de analysene som vi har fått frem?

Bøkene har bragt oss et steg videre i det nordiske rettsfellesskap. Det er verker som advokater, dommere og forskere kan benytte seg av.

Vi har på den annen side ingen slik tradisjon for nordisk lovsamarbeid i barneretten som det har vært i ekteskapsretten. Like fullt ligger det et verdifellesskap og likeartede faktiske samfunnsforhold bak barnelovene i de nordiske land.

Hva kan oppnås ved et nordisk lovsamarbeid om barneretten? Hva skal være målet med lovsamarbeid her? La meg først komme med noen generelle betraktninger om målet for nordisk lovsamarbeid, før jeg vender meg konkret til barneretten.

Helsingforsavtalen av 1962, som er det folkerettslige grunnlaget for nordisk samarbeid, taler i artikkel 4 om å "fortsätta lagsamarbetet i syfte att uppnå största möjliga överensstämmelse på privaträttens område".

Dette kan innebære en rettsenhet i alle detaljer, både i utforming og innhold av loven – altså gjennom uniform lovgivning i de nordiske land. Formulerer man et slikt mål, må man samtidig spørre seg: Kan rettsenhet i detaljer nås uten at de nasjonale folkevalgte forsamlinger mister styrin-

* Skrevet ut i etterhånd på bakgrunn av notater brukt ved fremføringen.

gen med lovgivningen? Et mindre ambisiøst mål, som lettere lar seg forene med de nasjonale parlamentenes rett til å bestemme over lovgivningen, er å sikre en rettsenhet som er tilstrekkelig til å unngå de 3 f-er: feller, fallgruver og forum shopping.

Rettsenhet i form av rettslikhet i prinsipper er et alternativt mål. Et slikt mål åpner for at den konkrete anvendelse og gjennomføring av prinsippene kan variere, for eksempel avhengig av de administrative forhold i det enkelte land, eller av hvilke stønadsordninger som finnes.

Ut over dette er det et mål med nordisk lovsamarbeid å sikre utveksling av ideer og informasjon: Flere erfaringer belyser problematikken bedre, og flere hoder kan til sammen tenke bedre enn noen få. Slik sett er nordisk lovsamarbeid et middel til å høyne lov kvaliteten i Norden.

Norden kan på denne måten bli et verksted for lovgivning, slik enkeltstatenes lovgivning i USA kan fungere. Med forskjeller i lovgivningen er det muligheter for prøving og feiling. Reglene om endring av farskap kan være et mulig eksempel på det.

Nordisk lovsamarbeid åpner også for at et av landene gjennom ny lovgivning kan få en spydspissfunksjon. Iblant kan det i et land av forskjellige grunner være særlig sterk motstand mot en aktuell reform. Det kan hindre de nordiske land i å realisere ny lovgivning samtidig. Men ett eller to land kan gå foran og vise at den aktuelle reformen er gjennomførbart. Da blir deres lovgivning et eksempel til etterfølgelse, som danner skole for de øvrige.

Nordisk lovsamarbeid har dessuten en viktig funksjon i forhold til europeiseringen og globaliseringen av retten. Vi kan ha et ønske om både å spre nordiske løsninger og stå vakt om nordiske løsninger og verdier i internasjonale harmoniseringsbestrebelse. Nordiske løsninger i barneretten er i stor grad forankret i prinsipper om barnets beste og om likestilling – prinsipper som har betydelig anerkjennelse og gjennomslagskraft internasjonalt.

På bakgrunn av det mål vi setter oss med nordisk samarbeid, hvilke tiltak bør vi nå legge opp til? En slik vurdering må gjøres på bakgrunn av at landene hver for seg har vært engasjert i lovreformarbeid i barneretten, og at barnelovgivningen er blitt et viktig politikkområde – hvor det øyensynlig ofte haster å få gjort ting. Det er derfor viktig at aktuelle utredninger foreligger ”på forhånd”. Det er behov for å utrede ”føre vår” – det er ofte for sent å gjøre det når ropet om lovendring får styrke.

Diskusjonene i dag har på mange felter vist behov for forskning som kan gi premisser for lovgivningspolitiske vurderinger. Hva vet vi om hvordan folk faktisk forholder seg, og hvordan virker reglene og rettslige avgjørelser inn på dem i forholdet mellom barn og foreldre? Forskning om slike og andre spørsmål kan skje nasjonalt – med etterfølgende nordisk informasjons- og erfaringsutveksling – eller direkte i form av nordiske fellesprosjekter.

La meg på denne bakgrunn si noen ord om noen av de mange spørsmålene som vi har berørt i dag.

For diskusjonen om *farskapsspørsmålene* tar jeg utgangspunkt hos Henrik Ibsen. Gregers Werle kommer med sin ideale fordring i "Vildanden" – og den betyr i realiteten et krav om åpenhet om det biologiske farskap.

Vi ser hva det fører til – Hjalmar Ekdals ekteskap går i oppløsning; barnet, 14 år gamle Hedvig, tror far – hennes sosiale far Hjalmar – ikke lenger er glad i henne, og skyter seg på loftet.

"Vildanden" har adresse til endring av farskap som følger av loven (ekteskap) eller av erkjennelse, altså når man endrer et rettslig farskap som samtidig har vært et sosialt farskap. Farskap fastsatt ved dom er sjeldnere et sosialt farskap.

Vi kan konstatere meget ulike veier i Norden når det gjelder konsekvensene av DNA-teknikken for endring av farskap – øyensynlig med ulik vekt på underliggende verdier.

Jeg vil særlig peke på to spørsmål hvor vi kan trenge å vite mer:

- Hvordan virker de ulike reglene i forskjellige nordiske land på dem som er berørt – særlig barn, tidligere far og ny far?
- Hva skal være konsekvensene av en endring av farskapet?
Skal det gis noen form for tilbakevirkning, eller bare virke fremover?
Bør det være regler for å kunne opprettholde kontakt med en sosial far som ikke lenger er rettslig far fordi han ikke er biologisk far?
Parallellen med adopsjon taler for et benektende svar, men adopsjon er i større grad et resultat av samtlige parters ønske.

Etter samlivsbrudd reiser det seg spørsmål både om *foreldreansvaret* og om den daglige *omsorgen*, medregnet spørsmålet om vekselvis bosted for barnet. Når det gjelder foreldreansvarets innhold, bør erfaringer med den finske modellen – der det kan skje en individuell fastsetting av innehaverens kompetanse – holdes opp mot den norske modellen, hvor det fastsettes generelt hvilken kompetanse innehaveren av foreldreansvaret har.

Det er behov for at diskusjoner om disse spørsmålene tar hensyn til at de nordiske samfunn er blitt langt mer flerkulturelle enn de var. Vi er ikke så homogene som vi pleier å anta. Når vil vi legge utenlandsk rett og normer til grunn? Spørsmålet melder seg sterkest i forhold til islamsk rett: når vil vi legge islamske retts-, moral- og verdioppfatninger til grunn for vurderinger av hva som er barnets beste?

Kontakt med barnet etter samlivsbrudd melder seg som et eget spørsmål for den som ikke har felles foreldreansvar. Det kan både bli tale om andre kontaktformer enn samvær, som er regulert i nordiske barnelover, og om kontakt med andre slektninger enn foreldre. I Norden bør vi nok være åpne for å vurdere løsninger som man er kommet til ellers i Europa om dette, typisk gjennom Europarådets kontaktkonvensjon. For å vise interesse, er det ofte en forutsetning at forelderens får opplysninger

om barnet, for eksempel fra barnehage eller skole – noe som i mange tilfelle kan reise spørsmål om taushetsplikt overfor foreldre.

I *underholdsspørsmålene* står vi overfor klare alternative modeller i Norden. Den norske modellen kan se ut til å ha sine fortrinn. Men skal man foreta inngående vurderinger av hvilken modell som har mest for seg, trengs det kjennskap til de erfaringer som er gjort med de forskjellige modellene i praksis. Det kan også være behov for å vite mer om hvem som faktisk dekker kostnadene til barnets underhold når det gjelder samværsforeldre eller barn som bor vekselvis med hver av sine foreldre. Når samvær medfører lengre reiser, er det spørsmål hvordan foreldrene i praksis fordeler reiseutgiftene mellom seg. For den lovgivningspolitiske vurdering av det siste spørsmålet kan også samfunnets krav og forventninger til mobilitet ut fra andre hensyn ha betydning.

Reglene om underhold av barn må ses i lys av de offentlige stønadsordningene. En komparativ undersøkelse av stønadsordningene til barnefamilier i Norden vil derfor være av verdi som grunnlag for en ny diskusjon av reglene om underhold.

Familierettsgruppen under EK-Lov har nok å ta fatt på i fortsettelsen! Jeg slutter med en takk til innleiderne og til diskusjonsdeltakerne som har bragt oss videre i nordisk samarbeid gjennom dette seminaret!

Vedlegg 1 - Program

- 0930-1000 **Registrering**
- 1000-1015 **Åpning av seminaret**
ved Norges samarbeidsminister Svein Ludvigsen, Fiskeri- og kystdepartementet og statssekretær Hans Olav Syversen, Barne- og familiedepartementet
- 1015-1130 **Farskap. Gjenopptakelse av farskapssak med fokus på større barn, herunder bevismulighetene i disse sakene**
Professor Peter Lødrup, Norge innleder. Forberedte kommentarer ved landsdommer Henrik Estrup, Danmark. Diskusjon.
- 1130-1200 **Pause**
- 1200-1315 **Foreldreansvar. Innhold og beslutningsmulighet ved felles foreldreansvar - felles foreldreansvar i konfliktfylte familier**
Adj. professor Svend Danielsen, Danmark innleder. Forberedte kommentarer ved jur.dr. Kirsti Kurku-Suonio, Finland. Diskusjon.
- 1315-1430 **Lunsj**
- 1430-1615 **Samvær og økonomi. Samværets betydning for bidragets størrelse samt betaling av reiseutgifter i forbindelse med samvær**
Lektor Anna Singer, Sverige innleder. Forberedte kommentarer ved høyesterettsadvokat Valborg Snævarr, Island og professor Gudrun Holgersen, Norge. Diskusjon.
- 1615-1630 **Avslutning**
ved ekspedisjonssjef Inge Lorange Backer, embetsmannskomiteen for lovgivningsspørsmål, Nordisk Ministerråd.

Ordstyrer: professor Lucy Smith

Vedlegg 2 - Påmeldte deltakere

Jan Nielsen, utv. sekretær
Simon Emil Ammitzbøll, mdl. av folketinget
Lone B. Christensen, kontorchef
Anja Cordes, advokat
Svend Danielsen, adj. prof, dr. jur.
Henrik Estrup, landsdommer
Lene Hjerrild, dommer
Anette Hummelshøj, kontorchef
Ingrid Lund-Andersen, lektor
Dorrit Sylvest Nielsen, direktør
Kirsten á Rogvi, kontorchef
Kirsten Schmidt, advokat
Susan Sørensen, advokat
Per Walsøe, høyesteretsdommer
Jonna Waage, kontorchef

Tuomo Antila, lagstiftningsråd
Markku Helin, lagstiftningsråd
Marjo Kiukkonen, advokat
Kirsti Kurki-Suonio, jur.dr
Astrid Thors, riksdagsledamot

Helgi Birgisson, høyesteretsadv.
Steinunn Guðbjartsdóttir, høyesteretsadv.
Haukur Guðmundsson, afdelingschef
Hjördís Hákonardóttir, justitarius
Dögg Pálsdóttir, høyesteretsadv.
Drífa Pálsdóttir, afdelingschef
Valborg Snævarr, høyesteretsadv.

Sille Hofgaard Andersen, rådgiver
Martin Andresen, seniorrådgiver
Inge Lorange Backer, ekspedisjonssjef
Elsbeth Bergsland, advokat
Anne Bergum, førstekonsulent
Berit Dupuy, seksjonsleder
Anne-Lene Egeland-Arnesen, rådgiver
Ida Marie Fjeld, førstekonsulent

Danmark

Folketingets Retsudvalg
Folketingets Retsudvalg
Københavns Overpræsidium
Advokat Anja Cordes

Vestre landsret
Retten i Randers
Familiestyrelsen
Aahus Universitet, Jur inst,
Familiestyrelsen
Min. for Familie- og Forbrugeranl.
Lou & Partnere
Advokatfirmaet Dahl, Koch og Boll
Højesteret
Københavns Overpræsidium

Finland

Justitieministeriet
Justitieministeriet

Riksdagens jus.ombudsmannens kansli
Riksdagen

Island

Forum
Lögmannsstofan Skeifunni
Justitsministeriet
Héraðsdómur Suðurlands
DP Lögmennt
Justitsministeriet

Norge

Barne- og familiedepartementet
Rikstrygdeverket
Emb.kom for lovsaker, Nordisk Ministerråd
Advokatfirmaet Hjort DA
Barne- og familiedepartementet
Rettsmedisinsk inst Rikshospitalet
Fylkesmannen i Buskerud
Justis- og politidepartementet

Per Racin Fosmark, advokat

Katrine K. Fredwall, rådgiver
 Tove Friisø, avdelingsdirektør
 Gitte Gulbrandsen, seniorrådgiver
 Lise Gundersby, underdirektør
 Svein Hansen, rådgiver
 Jonas Haugsvold, førstekonsulent
 Mary-Ann Hedlund, lagdommer
 Hilde Hoel, seniorrådgiver
 Gudrun Holgersen, professor
 Anne Holst, advokat
 Jon Høyland, sorenskriver
 Mary Jonassen, førstekonsulent
 Rikke Lassen, advokat
 Hanne Sofie Logstein, førstekonsulent
 Torunn E. Kvisberg Lium, advokat
 Svein Ludvigsen, Norsk samarbeidsminister
 Peter Lødrup, professor
 Astrid Magnussen, rådgiver
 Annette Janicke Musæus, advokat
 Mette Stokke Nord, advokat
 Kari M. Ofstad, seniorrådgiver
 Nina Reiersen, advokat
 Kirsten Sandberg, førsteamanuensis
 Lucy Smith, professor
 Tone G. Smith, avdelingsdirektør
 Margurethe Stenersen, seksjonsleder
 Hans Olav Syversen, statssekretær
 Kari Vereide, konsulent
 Ingvild Vesterdal, seniorrådgiver
 Gerd Vollset, avdelingsdirektør
 Merete Wickman, rådgiver

Margareta Brattström, doktorand
 Marianne Carlström, riksdagsledamot
 Anders Eriksson, generaldirektør
 Viviann Gerdin, riksdagsledamot
 Maarit Jänträ-Jareborg, professor
 Marie Lagerlöf, advokat
 Torbjörn Malm, ämnessakkunnig
 Britt Louise Marteleur-Agrell, advokat
 Anders Norin, föredragande
 Fredric Renström, advokat
 Johanna Schiratzki, professor
 Anna Singer, lektor
 Christer Sjödin, kammarrättslagman

Advokatfirmaet Eckhoff, Fosmark & Co

Justis- og politidepartementet
 Barne- og familiedepartementet
 Barne- og familiedepartementet
 Barne- og familiedepartementet
 Rikstrygdeverket
 Justis- og politidepartementet
 Borgarting lagmannsrett
 Barne- og familiedepartementet
 UiB, jur fak
 NORDIA DA
 Sorenskriver i Jæren
 Fylkesmannen i Oslo og Akershus
 Advokatfelleskapet
 Justis- og politidepartementet
 UiO, jur fak
 Fiskeri- og kystdepartementet
 UiO, inst for privatrett
 Rikstrygdeverket
 Advokatfirmaet Hjort DA
 Advokatfirmaet Selmer DA
 Barne- og familiedepartementet
 Frick Langseth Advokatfirma DA
 UiO, inst for offentlig rett
 UiO, Inst for privatrett
 Barne- og familiedepartementet
 Rettsmedisinsk inst Rikshospitalet
 Barne- og familiedepartementet
 Rettsmedisinsk inst Rikshospitalet
 Barne- og familiedepartementet
 Barne- og familiedepartementet
 Barne-, ungdoms- og familiedir.

Sverige

Jur inst, Uppsala universitet
 Riksdagen
 Kammarkollegiet
 Riksdagen
 Jur inst, Uppsala universitet
 Advokatbyrå Marie Lagerlöf AB
 Justitiedepartementet
 Agrells advokatbyrå AB
 Riksdagens lagutskott
 Advokatfirman Abersten HB
 Jur inst, Stockholm universitet
 Jur inst, Uppsala universitet
 Kammarrätten i Sundsvall